

keréknyomok

2016/10. SZÁM ORIENTALISZTIKAI ÉS BUDDHOLÓGIAI FOLYÓIRAT

Tartalom

TANULMÁNYOK, FORDÍTÁSOK		PROGRAMOK, ESEMÉNYEK	
GESZTES NAPSUGÁR		25 év a Tan Kapujában	172
Kierkegaard: egy bio-gráfiai olvasat – A bio-gráfiai értelmezés relevanciája Kierkegaard korai műveiben	5	KRITIKÁK, RECENZÍÓK	
ILIÁS-NAGY KATALIN		A klasszikus upanisadok II. (szerk., ford. Fórizs László)	176
Isten halálától az akarat születéséig az örökkévalóság körforgásában – Friedrich Nietzsche <i>Így szólt Zarathustra</i> című műve alapján	32	Porosz Tibor: A buddhizmus lexikona – A Buddha tanítása és a théraváda irányzat szakszavai	177
LAKI ZOLTÁN		VERS	
Az „én” titka – A husserli fenomenológia szemléleti útjai	70	Szeng can: A szívbeli hitről (ford. Fórizs László)	181
ERMESZ CSABA		SUMMARIES IN ENGLISH	184
Rejtjelek – Jaspers egzisztencia-filozófiája buddhista szemmel	89	E SZÁMUNK SZERZŐI	
POROSZ TIBOR			
Fényélmények a buddhista meditációkban	121		
FARKAS VIKTOR			
Áthallások – Gondolatok a <i>Dhammapada</i> versei kapcsán	160		

ILIÁS-NAGY KATALIN

Isten halálától az akarat születéséig az örökkévalóság körforgásában

*Friedrich Nietzsche Így szólott Zarathustra
című műve alapján*

Friedrich Nietzsche kora társadalmának és az egész emberi civilizációnak a legalapvetőbb értékeit kérdőjelezte meg, majd ezek alapjait hamisnak találva, életét minden érték átértékelésének szentelte. Nézeteit legradikálisabban az „Isten halott!” gondolatával fogalmazta meg, majd meghirdette az embert felülmúló ember (*Übermensch*) eszméjét és az örök visszatérés tanát. Filozófiájának ezt a három alapfogalmát ugyan lehet külön-külön is tárgyalni és értelmezni, ám teljes mértékben nem választhatóak el egymástól. Egymásból bomlanak ki és szoros egységet képeznek.

Hogy mit jelent embert felülmúló emberré válni? Milyen felelősséget vállalunk magunkra, és hogyan változik meg a helyzetünk abban az esetben, ha elfogadjuk Nietzsche filozófiáját? Hogyan lehetséges Isten halála? Képesek vagyunk még individuumként létezni egy ilyen megváltozott világban, vagy éppen ez teremti meg az önmegvalósítás lehetőségét?

Nietzsche az *Így szólott Zarathustra* című művében próbálta meg ezzel kapcsolatos nézeteit egy egységes rendszerré formálni, és ennek a műnek a helyes értelmezésével talán mi is válaszokat kaphatunk kérdéseinkre.

Így szólott Zarathustra

Friedrich Nietzsche fő művének tekintette az *Így szólott Zarathustrát*. Egy olyan ajándékként szánta az emberiségnek, amelyet soha előtte nem kapott még. Olyan rajongással beszélt alkotásáról, mint apa a gyermekéről. Ez több volt, mint egy könyv, ő több lett általa, mint író. Médium lett, akin keresztül egy hatalmasabb akarat nyilvánult meg.

A *Zarathustra* célja, hogy felforgasson minden korábbi értékrendet, hogy olyan világot teremtsen, amelyben nincsenek kikövezett utak, hanem minden ösvényt magunknak kell kitaposnunk. A kérdés azonban az, vajon képes-e ez a mű betölteni a neki szánt szerepet?

Mert nem elég ledönteni a régi bálványokat, újakat is kell teremteni. Új értékeket, új célokat adni az embereknek. Nietzsche úgy vélte: nem az a lényeg, hogy mitől szabadulunk meg, hanem, hogy mit kezdünk a szabadsággal, mely a birtokunkba kerül.

Valójában Nietzsche ebben a műben alig mond olyat, amit már korábban ne fogalmazott volna meg, egyetlen gondolat azonban egész további életére rányomta a bélyegét, ez pedig az örök visszatérés tana. Ám, hogy mi is megértsük ennek jelentőségét, ahhoz előbb szembe kell néznünk Isten halálával, és Isten gyilkosával. Az új teremtővel. Önmagunkkal.

Harc önmagunkért

Nietzsche filozófiája tulajdonképpen mindig valamivel való szembehelyezkedésének az eredménye. Legtöbben, amikor életcél tüzünk magunk elé, vagy megjelenik valamilyen jövőre irányuló akaratunk, azt fogalmazzuk meg, mi az, amit szeretnénk, ha megvalósulna. Ezzel szemben Nietzschnél mindig az elhatárolódás jelenik meg először és az „ezt nem akarom többé” gondolata. „Inkább meghalni, mint *itt* élni”.¹ Ez a reakció és folyamat figyelhető meg egész életében, munkásságában.

Apja lelkész volt Röckenben, anyja a szomszédos település lelkészének a lánya, Nietzsche maga is teológiai tanulmányokat folytatott. Családja nemcsak vallásos volt, hanem egész életüket Isten szolgálatába állították. Ezek után regénybe illő az, ahogy Nietzsche száznyolcvan fokos fordulattal hátat fordított addigi életének. Nem elégedett meg azzal, hogy egyszerűen elfordult a vallástól, hanem feladatának tekintette tagadni azt, megcáfolni tanításait. Az egész keresztény hitből kinövő modern társadalom alapjainak aláásását tűzte ki célul.

Nietzsche egészen fiatalon, huszonnégy évesen, egyetemi tanulmányainak befejezése előtt klasszika-filológia professzor lett Bázelen. Ám néhány évnyi munka és tudós élet után szembefordult a tudományos gondolkodással is, és megkérdőjelezte a tudományos igazságok szerepét, létjogosultságát. Megállapította, hogy a tudás gyarapodása és a boldogság fennállása között nincsen konstans kapcsolat. A tudományos igazságok nem adnak értelmet az ember életének. Később pedig azt is kimondta, hogy a technika fejlődése, a haladás eszméje nem járul hozzá az ember fejlődéséhez, inkább annak zsugorodását eredményezi.²

Nem feledkezhetünk meg a Richard Wagnerhez fűződő baráti viszonyáról sem, hiszen Wagner nem csak mentora, de példaképe is volt az ifjú Nietzschnének. A folytatás azonban könnyen kitalálható: Nietzsche végül szembefordult mesterével is. „Az a barát, akinek a reményeit már nem tudjuk kielégíteni, inkább legyen az ellenségünk – így kívánjuk.”³

1 ETE, 93.

2 „[A] gép nem ösztönöz arra, hogy magasabba törjünk, jobban csináljuk a dolgokat, művészek legyünk. *Tevékeny és egyformává teszi az embereket.*” Lásd ETE, 324.

3 VI, 237.

Nietzschének ez az utolsó szakítás volt a legnehezebb elhatározása. Hiszen utólag megvallja *Ecce homo* című írásában: „szerettem Wagnert”.⁴ Mégis el kellett fordulnia tőle. Nietzsche tettére többféle magyarázattal is szolgált. Például, hogy Wagner megtagadta régi nézeteit, amikor visszatért a keresztény eszmékhez, művészetében nem volt őszinte, és lealacsonyodott a németek szintjére, „birodalmi német lett”.⁵ Csakhogy ezek nem magyarázatok, hanem kifogások. Valójában Nietzsche azért kellett elfordulnia Wagnertől, azért kellett ledöntenie saját bálványát, hogy visszatérhessen önmagához.

Nietzsche a döntő lépést, mellyel visszavonhatatlanul szembefordul addigi életével, az *Emberi – túlságosan is emberi* című művével teszi meg, ebben vállalja fel saját nézeteit, ez az első nyílt szembefordulása Wagnerrel. És Wagner éppen ennek a könyvnek a kézhezvételével egy időben küldi meg Nietzsche-nak a *Parsifal* egy példányát, a következő aláírással: „Friedrich Nietzsche-nak, a hű barátoknak. Richard Wagner, egyházi tanácsnok”.⁶ „Hihetetlen! Wagner vallásos lett...”⁷ – mondja Nietzsche, de ugyanakkor meg is könnyebbül: most már nyugodt szívvel fordíthat hátat múltjának. A szakítás közös megegyezéssel született meg. Valójában ettől kezdve beszélhetünk Nietzsche-ről mint független filozófusról, és ezzel alapozza meg egzisztencia-filozófiáját. Ettől a pillanattól keresi a választ arra a kérdésre: „*Hogyan lesz az ember azzá, ami*”.⁸ A valódi kérdés tehát többé nem az: mi az ember; hanem: ki vagyok én?

Mi történt itt valójában? Nietzsche rádöbrent, hogy nem a megfelelő helyen, nem a megfelelő körülmények között él. Hogy eddig mások életét élte, mások igényeinek akart megfelelni, és mások álmait váltotta valóra. Rádöbrent, hogy a vallás csak hitet követel, de nem biztosít számára valódi tudást, hogy a filológia nem adhat válaszokat élete nagy kérdéseire, hogy Wagner és köre nem segíti a fejlődését, hanem saját magától vonja el őt. Nietzsche ismét arra jött rá, mi az, amit nem akar többé. Rádöbrent arra, mi nem ő. Csakhogy más rájörni arra, mi az, ami már nem vagyunk és megint más létrehozni vagy megtalálni önmagunkat. Ekkor szembesült azzal Nietzsche, hogy eddig nem is kereste önmagát. Mivel mindig másoknak akart megfelelni, nem a valódi arcát mutatta a külvilágnak, álarcot kellett viselnie. Azonban a „színlelés tartós gyakorlása végül *természetté* válik: a színlelés végül megszünteti önmagát...”⁹ Nietzsche kezdett azonosulni a szerepével.

Az *Ecce homo* című művében, visszatekintve régebbi önmagára, megérti, hogy betegsége, romló egészségi állapota¹⁰ már az előtt jelezte neki ezt, hogy ő maga tudatában lett volna. És ugyanígy, betegségének köszönhetette azt is, hogy a hétköznapiak taposómalmaiból kiszakadhatott, s egy lépést hátrálva rápillanthatott életére és arra, amivé válni készült. Ez az elhatárolás pedig az első lépés volt azon az úton, melynek végén nagybetűkkel ki volt írva: NIETZSCHE.

4 EH, 115.

5 EH, 42.

6 EH, 82.

7 EH, 82.

8 EH, 47.

9 VI, 214.

10 Nietzsche apja agylágyulásban halt meg, és Nietzsche-nél is jelentkeztek a betegség tünetei. Folyamatos fejfájása sokszor vonta el a munkától, ám ugyanakkor sok igazságra éppen az így átélt szenvedés nyitotta fel a szemét. Ennek köszönhetette, hogy magányban kellett élnie, és ez a magány segítette ahhoz, hogy megismerje önmagát.

Amikor Nietzsche társadalmunk, kultúránk alapjait kezdi vizsgálni, arra jön rá, hogy hozzá hasonlóan a legtöbb ember olyan kötelességektől hajtva él és cselekszik, melyeknek létjogosultságáról nincs is megbizonyosodva. Hogy a legtöbben szintén nem valódi természetük szerint cselekszenek, hanem külső elvárásoknak akarnak megfelelni, s ezért előbb vagy utóbb mindenki felölti maszkját. Rájön, hogy az emberek hamisan ítélik meg önmagukat, hamis értékek szerint élnek, nem létező célok után futnak. Nietzsche szerencsésnek érezhette magát, hiszen betegsége egészen új perspektívát teremtett számára, mellyel képes volt kívülállóként rápillantani a világra, amelyben élt. Csakhogy megszokott szemléletmódunkból az ilyesfajta kimozdulás nem mindenki számára adatik meg.

Mi akadályozza meg az embereket abban, hogy kibontakoztassák önmagukat és beteljesítsék feladatukat? Őt magát mi gátolta meg ebben? Nietzsche életében az akadály egy olyan ideál volt, melyet nem érhetett el. Egy olyan ideál, amelynek csak az árnyéka uralkodott. Nietzsche gondolkodó volt, eddig mégis mások gondolatainak szentelte az életét. Nietzsche Nietzsche volt, de Wagnerré szeretett volna válni. Az emberiségnek öneszmélésre van szüksége, az emberiséget fel kell rázni több évszázada tartó álmából. Mi az ember, ha elvesznek tőle minden eszmét, minden külső szabályt? Ki vagyok én önmagamban? Tudnunk kell, mi történik, ha az individuuum szembe néz a végtelennel!

Istennek meg kell halnia

„Isten halott”¹¹ – mondja Zarathustra csodálkozva azon, hogy az aggastyán az erdőben még nem hallotta ennek hírért. Isten halott? – lepődünk meg mi magunk is ezt a gondolatot olvasva. Hiszen, ha nem is hiszünk Istenben, mégiscsak egy Isten fogalmával átítatott világban élünk. Mit jelent ez? Mit akart ezzel Nietzsche mondani?

Nietzschének ez a gondolata már *A vidám tudomány* című művében is megjelenik. Ám itt sem mondja ki nyíltan, csak megkérdezi: nem hallottunk róla? Egy örült lámpással a kezében keresi Istent, s mikor kinevetik, elmondja: „*Megöltük őt – ti és én! Gyilkosai vagyunk mindannyian*”.¹² De az örült is tudja, hogy egy ilyen kijelentésnek következményei lesznek, létünket érintő kérdéseket vet fel. Ki adta a spongyát kezünkbe az egész láthatár letörléséhez? E vonalak nélkül mi lesz egész építőművészetünkől? Lehetséges-e még az élet, a tett, a cselekvés úgy, mint azelőtt? Mi magunk megleszünk-e még? Megvannak-e még az ember létezésének alapfeltételei?

Hogyan lehetséges egyáltalán egy mindenható, örök entitás elmúlása? Isten és ember fogalma átalakul. Az az Isten, akinek képesek vagyunk a vesztét okozni, már nem lehet az az Isten, aki élet és halál ura. Az az ember, aki képes megölni létezésének első okát, már nem az az ember, aki kiűzetett a paradicsomból. Hogyan tette ezt? Mi által tett szert ekkora hatalomra az ember? És még ha képes is volt végrehajtani ezt a tettet, a legfontosabb kérdés: elég erős-e elviselni ennek következményeit?

11 ÍSZ, 17.

12 VI, 108.

Mást jelent azonban Isten halála az egyik, és mást a másik esetben. *A vidám tudományban* Nietzsche egyértelműen leírja, hogy a piacon ácsorgó emberek nem hittek Istenben, ezért is nevelték ki az őrültet. Úgy tűnik, ezek az emberek tényként kezelik, hogy Isten nem létezik. Ők még nem fogták föl, hogy ez az Isten valaha létezett, ez az Isten gyilkosság áldozata lett. Elvileg ők most szembesülnek saját tettükkel. Az őrült azonban kétségbe van esve, hiszen ő már látja Isten halálának a következményeit is, de még nem tudja a válaszokat saját kérdéseire. Csak annyit tud, valaminek Isten helyére kell kerülnie, különben egy olyan világban fognak élni, amelynek a közepén szakadék tátong. Ő nem a tettől vagy az eseménytől, hanem annak a következményeitől retten meg. Ezzel szemben Zarathustra már kész tények elé állítja hallgatóságát. Nála nem is az a hír, hogy Isten halott. Mintha azt feltételezné, hogy ezt már biztosan tudják a piacon ácsorgó emberek. Ő ezért mindjárt a következményekkel kezdi, az embert felülmúló emberről kezd beszélni a tömegnek. És mintha az embereket sem érdekelné Isten halálhíre. De a kis emberek sértve érzik magukat a nagyság láttán.¹³ Azzal, hogy Zarathustra az embert felülmúló emberről beszélt, a tömeg embereinek büszkeségét sértette meg. Ettől kezdve bármit is mondott, süket fülekre lelt.

De Nietzsche filozófiájában magának Istennek sem egyértelmű a szerepe. Márpedig ettől függ, hogy milyen következményekkel jár az „Isten halott” gondolatának kimondása. Nietzsche megvizsgálja azt a lehetőségét, hogy Isten valóban élőként létezett egykor világunkban. Megteremtette világunkat, felállította annak szabályait, kormányozta azt, majd valaminek a hatására (ebben az esetben az ember iránt érzett részvét miatt) elpusztult. Vagyis az Isten által teremtett világ egy kiüresedett világgá vált.

Ebben az esetben Nietzsche szerint el kell gondolkodnunk azon, hogy lehetett-e egy ilyen Isten a jóság Istene? „Vajon a jóság Istene-e az az Isten, aki mindentudó és mindenható, de még arról sem gondoskodik, hogy teremtményei megértsék szándékát?”¹⁴ Sokkal inkább egy kegyetlen uralkodó, akinek alattvalói szenvedésének látványa gyönyört okoz. Ha ez az Isten mindenható, miért nem tudja egyértelműen közölni magát?¹⁵ Honnét a homály? Ez hitünk próbaköve? Annak ellenére, hogy semmilyen bizonyosságunk nincsen, mégis belevetjük magunkat az ismeretlenbe? Ha Istennek fontos, hogy az emberek higgyenek benne, akkor az emberekből meg kellene, hogy legyen a bizonyosság a létezését illetően. Ha az ember Isten teremtménye, akkor Ő teremtette olyanná, hogy nem hisz saját alkotójában.

A valóban létező Isten halálánál felmerül egy másik paradox gondolat is. Ha Isten mindenható (volt), akkor már a teremtés pillanatában tisztában kellett lennie egy ilyen jövő lehetőségével. Minden az ő akaratából történik. Ő hozta létre egy ilyen jövő feltételét, a világ és ember jelen állapotát. Vagyis halála időzített öngyilkosság volt! A teremtés pillanatában úgy alkotta meg az embert, hogy fejlődésének egyik foka teremtőjének elpusztítása legyen. Tehát Isten szándéka az örök élet elpusztítása volt. Azért teremtette meg a halandók világát, hogy az örökkévalóság és állandóság e képzete megszűnjön. Vagy már az ember megterem-

13 „[A] rendkívüliség megalázó rájuk, átlagemberekre nézve.” Lásd ETE, 224.

14 VI, 84.

15 IJR, 45.

tésének a pillanatában látta ezeknek a lényeknek a bűnösségét, és megfosztotta őket az örökkévalóság lehetőségétől. Esetleg képtelen volt szembenézni a tettével, képtelen volt megszereztebb lényeknek örökös szenvedését és pusztulását szemlélni, inkább belehalt a részvétbe. Így válhatott a szeretet Istenévé.

Ezek a kérdések azonban érvényüket veszítik, ha Nietzsche másik álláspontja felől vizsgáljuk meg a problémát. Nietzsche amellett, hogy Isten halálát kimondatja Zarathustrával, magának Istennek a valódi létezését is megkérdőjelezi. Ha Nietzsche aforizmáit megnézzük és rendszerezzük, több magyarázatát is találjuk annak, hogy miért is kellett bekövetkeznie Isten halálának. Többek között azért kellett a képzetének eltűnnie, mert valójában soha nem is létezett. A kérdés tehát az, hogy van-e egyáltalán bármi a szavak és dolgok mögött, amit eddig Isten megnyilvánulásának véltünk. Tehát nem az, hogy mi Isten, vagy mi Isten szerepe, hanem az, hogy miért volt szüksége az embernek Isten fogalmának a megalkotására, hogyan alakulhatott ki egy ilyen teremtő képze?

Nietzsche azt mondja: „Az én feladatom: mindazt a szépséget és fenséget, amit a dolgoknak és képzelményeknek kölcsönöztünk, visszakövetelni mint az *ember tulajdonát és alkotását*... Az ember mint költő, mint gondolkodó, mint Isten, mint hatalom, mint részvét... Ez az ő legnagyobb, »önzetlensége«..., hogy nem tudja, és nem akarja tudni, hogy ő *teremtette*, amit csodál.”¹⁶ Vagyis Isten nem más, mint az emberek elveszett lehetősége, az ember jobbik énjének kivételése. Az ember önmaga jobbik, szeretetre méltó részét kivetítette önmagából, és megalkotta egy olyan lénynek a képzetét, amely rendelkezik azokkal a tulajdonságokkal, amelyekkel az ember nem. Megteremtí magának a halandó lényekkel szemben a tökéletes, örök létező képét, a szenvedéssel teli világgal szemben pedig felállítja annak ellentétpárját, az örök boldogság birodalmát. Ezzel az ember nem csak eredetére ad magyarázatot (teremtés), hanem választ kap szenvedéseinek okára (bűnös, ezért bűnhődik), létezése értelmére (próbatétel, átmeneti állapot) és jövőjére (örök boldogság vagy kárhozat).

Csakhogy Nietzsche szerint a világ ilyen szétszakításával bűnt követtek el az étellel szemben. Ellentéteket kovácsoltak ott, ahol azelőtt egység volt. A gyönyört és az életet szembeállították a szenvedéssel és a halállal. Márpedig a létezéshez mindkettő hozzátartozik. Ha az egyiket megtagadjuk, úgy tagadjuk a másikat is, vagyis az egészre mondunk nemet. Ezzel együtt az élet értelmét az életen túlra helyezték, amivel az evilági létezés megfosztották jelentőségétől. Csakhogy ezzel az ember olyannak akarja a világot, amilyenné soha nem válhat, arra vágyik, ami aktuálisan nem lehet a birtokában. Nem az élettől, hanem ettől a hiánytól fog szenvedni igazán.

Tehát Nietzsche szempontjából ember és Isten nem két különböző létező, hanem az ember két különböző megjelenése. Isten, akivé válni szeretne, aki belső hangként ellentmond a cselekvő embernek, hiszen az ember sokszor nem azt teszi, amit szeretne, hanem amire a helyzete kényszeríti. Fogalmat alkot énjének egy másik lehetőségéről is, aki hatalmas,

aki a maga ura, aki uralkodik a többi lény fölött, aki önmagának szabja meg mi helyes és mi helytelen, önmaga számára állít fel célokat. Akinek elég hatalma van ahhoz, hogy saját tetteiről ítélkezzen. Akit nem rémiszt az élet végessége, az elmúlás és az élet végén tátongó semmi.

„Alét egy-egy tükrévé kell válnunk: Isten vagyunk kicsiben”¹⁷ – írja Nietzsche egy fel nem használt töredékében. Minden tökéletesség, amit egy istenbe belevetítünk, nem más, mint saját lehetőségeink, amivé válhatnánk. Önmagunk felnagyítása, megsokszorozása. Nietzsche logikája pedig a következő: ha nincsen többé Isten, ha nem válik külsővé ez a bennünk élő vágy, akkor magunkban, magunkból leszünk képesek létrehozni azt, magunkból alkothatjuk meg a tökéletességet.

„Aki az ideálját eléri, éppen ezzel már túl is jut rajta”¹⁸. Ha az ember rájön, hogy önmaga is képes teremteni, már nem lesz szüksége egy másik teremtőre. Amíg az ember felhalmozott energiái egy istenbe ömlenek ki, saját fejlődésétől vonja meg azt. Amíg van egy felettünk álló, életünket irányító akarat, addig nem vagyunk rákényszerítve, hogy saját magunk alkossunk.

„Ugyan mi teremtetendő akadna még, ha volnának istenek!”¹⁹ – kiált fel Zarathustra. Istenben létezve az ember bele van kényelmesedve a helyzetébe, egy megrögzült világban leledzik. Isten halálával azonban kirántjuk a talajt a lába alól, újra rácsodálkozik a világra, rákényszerül, hogy végre önmagáért tegyen valamit. „Mit érdekelnek már – az istenek!”²⁰

Azonban ha nem is hittünk Istenben, mégis egy vele átítatott, a belé vetett hitre épült világban léteztünk. Ha életemet teljes mértékben kivonom Isten fenntartósága alól, hirtelen egyedül találok magam. Ismét önmagamra vagyok utalva, létezésemért felelőssé válok. Am az idők során olyannyira meggyengült ember hogyan lenne képes elviselni, hogy saját sorsának ismét ő legyen a kormányzója? Hogy egymaga létezzen a mindenségben? Mostantól nem csak önmagáért, hanem a világ fennmaradásáért is felelőssé válik. Ehhez még nem elég erős, összeroppanna a feladat súlya alatt.

Persze megtehetjük azt is, hogy nem vesszük tudomásul Isten halálát, és éljük tovább életünket ennek megfelelően. Két lehetőségünk van. Vagy nem tudunk még Isten haláláról, és élünk tovább, mintha mi sem történt volna. Ebben az esetben olyan értékek szerint leszünk kénytelenek élni, amelyeknek már nincsen semmi alapja, tehát csak ideig-óráig tarthatjuk fent ezt az állapotot. Másik lehetőség, hogy tudomásul vesszük Isten halálát. Ekkor be kell látnunk, hogy Istennel világunk központi helye maradt üresen, egy olyan trón, melyen egész világunk törvényei születtek. Ekkor újabb két lehetőséggel kell szembenéznünk. A véletlenre bízunk a világ további sorsát, vagy felvállaljuk a tett következményét, és elfoglaljuk a letűnt kor Istenének a helyét. Ha ezt elmulasztjuk, az azt jelenti, hogy nem vállaljuk fel Isten elpusztításának tettét. Ugyanis ne feledjük el, Isten nemcsak meghalt. Isten gyilkosság áldozata lett! Ezt olvashatjuk *A vidám tudományban*. Zarathustra tanítása szerint Istent a részvét ölte meg, részvét az emberek iránt, részvét a legrútabb ember iránt, aki így lett „Isten gyilkosa”.

17 TATÁR 2000, 120.

18 TJR, 54.

19 ÍSZ, 108.

20 ÍSZ, 108.

Nem vagyunk hát-e ebből adódóan mi is a gyilkosai? Az ember szabadságra vágyott, megölte Istent, de még nem tud mit kezdeni a lehetőséggel, amelyhez hozzájutott. Pedig az embernek át kell vennie Isten helyét, és teremtenie, újratemtenie kell – vagy marad a teljes pusztulás.

Nietzsche úgy érezte, két kor határvonalává vált. A múlt már lezárult, a jövő még csak most kezdődik. Megvan a fejlődés lehetősége, de éppen így a hanyatlásé is. „[M]eghalt a régi isten, ámde nem ring még bölcsőjében az új, pendelyes isten”.²¹ Isten halálának híréből tehát nem kell megrémülnünk, nem kell veszteségként felfognunk, hanem „nagyszabású lemondással és folyamatos (...) önmagunk felett”²² aratott győzelemmé kell azt változtatni. Isten halála teszi ugyanis lehetővé az embert felülmúló ember megszületését. De addig még nekünk is sok dolgunk van. „[H]iszen álom volt csupán! Ébredjünk már föl!”²³

Az embernek meg kell születnie

Isten halott. Azonban létezése nem volt hiábavaló. Szükség volt rá, hogy meglegyen egy tökéletesebb lénynek a képzete. A gond csak az volt, hogy ez az eszmény már nem példaként állt az emberiség előtt, hanem uralkodott rajta. Az emberiségnek vissza kell vonnia az Istenbe kiáramló energiáit, ha nem akarja, hogy saját jobba válása egy rajta kívülálló hatalomtól függjön. Ráadásul az örök Isten a maradandóság képzetét adta, márpedig, ha maradandóság van, az azt jelenti, hogy az ember mindig is az volt ami, és a jövőben sem lehet mássá. Egy bemerevedett világban pedig nincs lehetőség a változásra, és ahol nincs változás, ott nincsen fejlődés sem. Egy ilyen világban csak vegetálás vagy hanyatlás lehetséges. „Gonosznak mondom mind és emberellenesnek: az Egység és Teljesség és Mozdulatlanság és Telítettség és Múlhatatlanság efféle tanítását!”²⁴

Nietzsche szerint tehát az embert felülmúló ember megszületésének *előfeltétele* Isten halála. „Ez az isten volt legnagyobb veszedelmetek, ti fölmagasló emberek”.²⁵ Ebben az esetben többé nem lehet Isten és ember. Vagy ő, vagy mi. Attól a pillanattól kezdve, hogy a gondviselés hitét érvénytelenítettük, nem marad más hátra, mint hogy önmagát fejlessze és nevelje az ember. Így alakul ki az embert felülmúló ember (*Übermensch*) eszméje.

„Az embert fölülmúló embert tanítom néktek. Olyasvalami az ember, amin felül kell kerekedni.”²⁶ Így kezdi Zarathustra tanítását a tömegnek. Nem egészen ebben a formában ez a gondolat több, mint tíz évvel a *Zarathustra* megírása előtt már szerepelt Nietzschénél: „A jövő feladata, hogy az emberiség egy roppant centruma arra szövetkezzék, hogy jobb embereket hozzon létre.”²⁷ És már akkor sejteni vélte saját szerepét ennek megvalósításában:

21 ÍSZ, 353.

22 TATÁR 2000, 56.

23 VI, 294.

24 ÍSZ, 107.

25 ÍSZ, 341.

26 ÍSZ, 18.

27 GV, 215.

„Az én vallásom (...), hogy a géniusz megteremtéséért dolgozzak.”²⁸ A géniuszt, a szabad szellemet, az embert felülmúló embert nem tekinthetjük úgy, mint ugyanannak a tárgynak különböző elnevezéseit. Az alapkoncepció azonban közös, miszerint az emberből létre lehet hozni valamit, ami egyértelműen több és jobb a jelenlegi állapotánál.

Azonban receptet nem kapunk ennek megvalósításához, nem is kaphatnánk, hiszen Nietzsche a perspektivikus szemléletmód mellett kötelezte el magát. Eszerint nem lehetséges a világot általában megismerni, a világnak csak az egyes személy érzékeléséhez köthető értelmezései létezhetnek. Éppen ezért azt is lehetetlen megállapítani, hogy mi az általában vett ember, hogy mi a világ önmagában, vagy, hogy mi a célja ezeknek egyáltalán. És mivel minden ember egyedi, így az önmegvalósítás is csak egyedi módon történhet. „Hogy mire való a ‚világ‘, mire való az ‚emberiség‘, egyelőre ne érdekeljen bennünket (...); ám hogy mire való vagy te, egyes egyén, azt kérdezd meg magadtól, s ha senki más nem képes neked megmondani, kísérelj meg egyszer létezésed értelmét mintegy *a posteriori* igazolni azzal, hogy magad tűzől magad elé egy célt...”²⁹ Vagyis a kérdés nemcsak az: ki vagyok én? Hanem most már az is: mi végre létezem?

Nietzsche szerint a világ egyik lehetséges célja a nagy tehetségek létrehozása.³⁰ De még nem tudjuk, hogy ehhez mi mint egyének mivel járulhatnánk hozzá. Úgy tűnik, több lehetőségünk is van. Vagy elősegítjük a nagy tehetségek kialakulását, vagy mi magunk válunk azzá. Vagyis vagy szabad szellemmé válunk, vagy embert felülmúló emberré. De Nietzsche megvallja: ilyen szabad szellemek valójában még nem léteznek, csak ő találta ki, hogy társai legyenek magányában.³¹ De nem tartja kizártnak, hogy egyszer eljönnek ezek a társak, és addig is művével próbálja siettetni őket, azzal, hogy leírja az eljövételük körülményeit.³²

Az *Így szólt Zarathustra*ban a szabad szellem Zarathustra árnyéka.³³ Nem egyértelmű, mit jelent ez. Ez vagy Zarathustrának egy jövőben megvalósítható lehetősége (ebben az esetben Zarathustra egyszerű halandó, olyan, mint bármelyikünk), vagy egy már maga mögött hagyott állapot (ekkor Zarathustra embert felülmúló ember), vagy Zarathustra és árnyéka itt összetartozik (vagyis ő maga a szabad szellem). Ám az, hogy Zarathustra és árnyéka képes egymástól elkülönülni, állapotok közötti átmenetet sejtet. Vagyis bebizonyosodni látszik, hogy helye van annak az értelmezésnek, miszerint mi magunk is képesek vagyunk az önmegvalósítás által magasabb fokokra lépni.

Mitől válik valaki szabad szellemmé? Például azért, hogy már nem hisz a régi Istenben,³⁴ már nem kábítják el a régi igazságok.³⁵ Szabad szellem az, akinek a tapasztalat alapozza meg nézeteit. Aki kerüli a tömeget, hiszen képtelen az imádatra.³⁶ Aki megtanul magányosan,

28 GV, 218.

29 GERHARDT 1998, 57.

30 ETE, 113.

31 ETE, 92.

32 ETE, 93.

33 Lásd *Az árnyék* című fejezetet, ÍSZ, 324–327.

34 ÍSZ, 374.

35 ÍSZ, 358.

36 ÍSZ, 127.

de igaz lélekkel élni,³⁷ még akkor is, ha emiatt gyűlöli őt a sokaság. Tehát a szabad szellem olyan ember, aki képes felvállalni egész korával és annak nézeteivel való szembenállását Valószínűleg erre születni kell, de Nietzsche szerint nevelés által is létrehozhatunk ilyen individuumokat.

A nevelés mint a szabad szellem megalapozása

Nietzsche a görög kultúra tanulmányozása során jött rá, hogy mivel magát a népet az egyedek alkotják,³⁸ ezért az egyéniségek kinevelésében rejlik a lényeg. A mai nevelés azonban csak arra alkalmas, hogy erős jellemeket alakítson ki, vagyis olyan embereket, akik a hagyományt követve élnek, ennek köszönhetően pedig cselekvésükben erősek és határozottak. Csakhogy az ilyen ember nem tud arról, hogy másképp is cselekedhetne, ezért ugyan erkölcsileg feddhetetlen, de nem egyéniség, hanem kötött jellem.

A nevelés jelenleg arra törekszik, hogy az emberek közötti különbségeket megszüntesse, az egyént megszokottá tegye. Hiszen aki különbözik a többiektől, adott helyzetben más cselekvési módokat is képes felfedezni, képes a megszokottól eltérő reakciókra, így a többiek szemében idegennek tűnik és félelmet ébreszt.³⁹ A valódi szabad szellem cselekvésében gyenge lesz, mivel a kötött jellemmel ellentétben nem áll háta mögött a hagyomány. Megnyilvánulásai újszerűek, az átlagostól eltérőek, ezért nem elég, hogy cselekszik, de tetteit minden esetben meg is kell indokolnia. Emellett hátráltatja az is, hogy a többféle választási lehetőség felbukkanása miatt előbb mindig mérlegelnie kell.⁴⁰

Nietzsche szintén nagy hibának tartja, hogy a fiatalok túl korán kényszerülnek arra, hogy megválasszák hivatásukat.⁴¹ Emiatt az, hogy valaki az egyéniségének leginkább megfelelő pályára kerül, csupán a véletlennek köszönhető. Hosszú éveket, évtizedeket eltöltenek úgy, hogy esélyük sincsen a kiteljesedésre.⁴² Csak néhányan jönnek rá, hogy semmi közük ahhoz, amit művelnek.⁴³ Ám amikor erre rájönnek, már késő, elmúlt az ifjúságuk, és még ha rá is jönnek arra, hol hibáztak, már beleszoktak az életükbe, már nincsen meg a teremtő energiájuk.

Nietzsche szerint az új nevelésnek arra kellene irányulnia, hogy azokat a tulajdonságokat erősítse, amelyek az egyén élethelyzetéből adódóan szerephez fognak jutni. Ehhez új nevelőkre is szükség van. Mivel azonban ilyenek még nincsenek, az első generációnak önerőből kell saját magát nevelnie. Erre a feladatra a legalkalmasabbnak pedig a filozófusok mutatkoznak.

De ne felejtjük el, a nevelés feladata, hogy az egyént a legjobb képességeinek megfelelően kezelje és kifejlődését elősegítse. Hiszen később a nevelést fel kell hogy váltsa az önnevelés, vagyis amikor az egyén már magának tűz ki célokat, illetve amikor arra keresi majd a választ,

37 ÍSZ, 128.

38 GV, 181.

39 ETE, 169.

40 ETE, 170.

41 EH, 80.

42 GV, 133.

43 GV, 179.

hogy miképpen tudná leginkább megvalósítani önmagát. Ebben pedig már senki sem segíthet neki, nem mondhatja meg más, hogyan válhat leginkább önmagává. Viszont ha a képességei nincsenek megfelelően fejlesztve és karbantartva, úgy hiába jönne rá létezésének céljára, nem lesz képes beteljesíteni azt. A nevelés célja tehát az egyén *legmagasabb szintű önmegvalósításának* elősegítése.

Csakhogy még a legjobb nevelés mellett sem lehet mindenkiből géniusz. Meghatározóak az ember adottságai is. Nietzsche szerint ugyan mindenkiben születésétől fogva benne rejlik a tehetség, amely kibontakoztatható, de ennek kifejlődéséhez elengedhetetlen a szorgalom.⁴⁴ Hiába a legjobb nevelők, ha az egyén nem tesz érte, a zsenialitást nem lehet belénevelni. Így az embernek egy veleszületett akarattal, törekvéssel is rendelkeznie kell. Ezért sem lehet egyenlő két ember, és ezért sem kell egyenlő mértékben foglalkozni a kiművelésükkel. Akárcsak a művészet esetében, inspiráció, szigorú válogatás, rendezés, gondolatok összekapcsolása vagy elvetése szükséges ahhoz, hogy remekművet alkothassunk. „Minden nagy ember nagy munkás volt”,⁴⁵ hiszen „aki tanul, *tehetséget ad magának* (...) tanulni *tudni* kell.”⁴⁶

Az új erények

Isten halálával érvényüket veszítik a kereszténység talajából kinövő eszmék is, ezeket is át kell értékelnünk. Az új embertípusnak új, saját erényei lesznek, eddig ugyanis éppen azoknak az ösztönöknek a fejlődését akadályozták meg és tették bűnné a vallás által, amelyek szükségesek lettek volna az ember felemelkedéséhez. A vallás hatására kialakuló erények tulajdonképpen csak arra szolgáltak, hogy minden cselekvés szabályozásával, az emberben munkálkodó ösztönöket elaltassák, és az ember idejének teljes kitöltésével lehetetlenné tegyék a gondolkodást – vagyis nyugodt lelkiismeretet teremtsenek.⁴⁷

Mostantól nincsenek kőbe véssett erények, semmiről sem jelenthető ki kategorikusan, hogy jó vagy gonosz, ugyanis valaminek az értékét az fogja meghatározni, hogy mennyiben járul hozzá az egyéniség kifejlődéséhez.

Nincs helye többé a felebaráti szeretetnek, amely eddig nem engedte, hogy egyik ember a másik rovására valósítsa meg önmagát. Az élet természetéhez hozzátartozik a fennmaradásért vívott harc ösztöne, csakhogy ez az ösztön eddig befelé fordult, és az ember önmagával vívott háborút. Így alakulhatott ki az askéta eszmény, amely szerint a test büntetés csupán és börtön a lélek számára. Zarathustra szerint ez a felfogás egy betegség, amelyből fel kell gyógyulni. Nincs önmagában létező, öröklétű lélek.⁴⁸ A lélek a testből nő ki,⁴⁹ a test és a lélek nem más, mint az akarat és a cselekvés szétválasztása.⁵⁰ Egyik feltételezi a másikat, és nem

44 ETE, 182.

45 ETE, 150.

46 VI, 326.

47 Lásd *Az erény katedráiról* című fejezetet, ÍSZ, 34–36.

48 ÍSZ, 39.

49 ÍSZ, 41.

50 ÍSZ, 42.

lehetséges az egyik fejlődése, míg a másik hanyatlík. Ezért az önmagunkból való teremteshez hozzátartozik egy magasabb rendű test megteremtése is. A testüket megvetők nemhogy embert felülmúló emberré nem válhatnak, de még híd sem lehetnek hozzá.⁵¹ Éppen ezért Nietzsche szerint a kereszténység egyik legnagyobb bűne az volt, hogy Erősz és a testi szerelmet, a nemzést bűnné silányította.⁵² Pedig a nemzésnek ünneppé kell válnia, ez nemcsak tenyésztés, hanem nemesítés. A nevelés pedig nem más, mint a nemzés folytatása, megszépítése.⁵³

Mivel most már nem a lelki üdv a cél, hanem az evilági boldogulás, ezért az erények jellege is megváltozik, az erkölcs többé nem bír abszolút értékkel, az időben alakul és változik. Az erény csak egy eszköz lesz, nem pedig maga a cél, ezért az embert felülmúló ember csakis azokat az erkölcsi előírásokat tartja magára érvényesnek, amelyek olyan cselekvési formákhoz illeszkednek, amelyek elvezetik a céljához. Ha az adott szokásrendszerben nincs meg minden ilyen elem, akkor ezeket ő maga teremti meg, formálja át. Persze a hagyományos értékrend követői emiatt gonosznak fogják tartani, pedig az ilyen ember túl van jón és gonoszon, az ő tettei ebben a rendszerben már nem megítélhetőek.

Éppen így nem lehet majd többé az embereket sem jónak vagy gonosznak nevezni. Csak hitvány és előkelő van.⁵⁴ Ma jó ember az, „aki szellemi korlátoltsága miatt engedelmeskedik az erkölcsi törvényeknek”; „a rendkívüliek (...) nekik »mindent szabad«”.⁵⁵ Vagyis a jó azért jó, mert nem képes mérlegelni, cselekedeteit a megszokás irányítja, vagy egyszerűen lusta ahhoz, hogy új cselekvési formákat hozzon létre. Többé nincs meghatározva, hogy mi a helyes cselekvés. Egyrészt minden ember individuum, így saját egzisztenciális problémája a döntés, ettől lesz mással fel nem cserélhető, másrészt a külső szemlélő nem tudhatja, hogy egy döntés meghozatalához milyen körülmények vezettek, és hogy a döntést meghozó személynek mi a célja vele. A morál tehát másodlagossá válik, hiszen abban az esetben lesz érvényes, amennyiben irányultsága megegyezik az önmegvalósításhoz vezető cselekvéssel.

Nietzsche több tulajdonságot is megnevez, amelyet az önmegvalósítás felé vezető úton célszerűnek tart, ilyen például az udvariasság (amely segít elrejtetni valódi indítékainkat a külvilág elől), a türelmetlenség (ez sarkallja a kutató embert arra, hogy ne ragadjon le egy dolognál, ezért számos területet kipróbál, ami ismereteinek rohamos bővülését eredményezi),⁵⁶ valamint meglepő módon az együttérzés is. Hogy lehetséges az, hogy az együttérzés nála pozitív tulajdonság, miközben a részvétet elveti? Azt mondja, ez az együtt-érzés nem a közönséges emberek együttérzése. Hiszen az ő együttérzésük a szenvedés megszüntetésének vágyára irányul. A szenvedés azonban szükséges, hogy fejlődésre ösztönözzön.⁵⁷ A szenvedésre szükség van, hiszen a jólét nem cél, hanem a vég!⁵⁸ A jólétben nincs lehetőség a fejlődésre, hiszen aki mindennel elégedett, megszokta a helyzetét, azt mi sarkallná a világ állapotának megváltoztatására?

51 ÍSZ, 43.

52 „A kereszténység mérget itatott Erősszal: nem halt ugyan bele, de vétekké fajult” TJR, 64.

53 VI, 265.

54 Lásd bővebben AMG.

55 Sestrov 1992, 146.

56 VI, 288. „Így lesz a jellem hibájából a zseni iskolája”.

57 Később azt is látni fogjuk, hogy a szenvedés és a gyönyör egymástól elválaszthatatlanok, az élethez mindkettő hozzátartozik.

58 TJR, 98.

Nietzsche végeredményben az arisztokrata embert teszi meg követendő példának. Szerinte az arisztokratikus beállítottságot a hűség, a nagylelkűség és a jó hírnév szemérme, illetve e három tulajdonság egysége adja.⁵⁹ Az arisztokratát az jellemzi, hogy tisztában van hatalmával, s mozdulatai, élettere, beszéde mind megfelelnek helyzetének, mind ezt a hatalmat tükrözik. Nem csak fizikai, de szellemi szinten is környezete fölött áll, és ezt érezteti is.⁶⁰ Az arisztokratikus ember csak a hozzá hasonlókat tiszteli. Ezeknek az embereknek az új nemzedéke kritikus, kemény és szigorú. Azzal, hogy önmagán képes uralkodni, megszerzi a függetlenséget is mint erényt. Emellett vakmerő, erős és keresi a veszedelmet.⁶¹ Ezt a veszedelmet pedig saját feladata is magában rejt, illetve környezetéből adódóan is szembe kell néznie vele.

A munkától való teljes elidegenedés, hogy az ember már csak csavarként funkcionál a hatalmas gépezetben, vagy a jelenlegi állami berendezkedés, amely fél az egyén felemelkedésétől⁶² – mind-mind olyan külső körülmények, amelyek jelenleg nem teszik lehetővé, vagy legalábbis nagyon megnehezítik az embert felülmúló emberré válást. Nietzsche szerint az ideális társadalmi modell az arisztokratikus társadalom⁶³ lenne, amely elismeri az emberek közötti rangsor felállításának szükségességét, ahol a rabszolgaság elfogadott, hiszen az a magasabb rendű embereket szolgálja. Szerinte a ma idealizált általános jólét nem cél, hanem „hánytatószer”.⁶⁴ Nem más, mint a tehetséges ember megkárosítása, lehetőségeinek, jogainak korlátozása, hiszen mindenkinek meg kell adni a kiteljesedés lehetőségét, még akkor is, ha nem él vele.

Ezen a ponton azonban felmerülhet bennünk a kérdés: ugyan ki állítja fel és mi alapján ezt az emberek közötti rangsort? Ki dönt arról, hogy ki szolgáljon és kit szolgáljon? Kinek van több joga önmaga kibontakoztatására? Figyeljük csak meg, hogy amikor az embert felülmúló emberről, a szabad szellemről vagy a zseniről beszélünk, akkor magunkat automatikusan a kivételes egyéniségek közé soroljuk és ebből a szempontból vizsgáljuk a kérdést. Meg sem fordul a fejünkben, hogy talán Nietzsche felfogása szerint mi éppenséggel a nyáj, a tömeg részei vagyunk, mi vagyunk a csöcselék, a terméketlen talaj, az emberiség romlásának okozói. Pedig vizsgáljuk csak meg, melyik erény az, ami jellemez minket? Résztvetet érzünk a szenvedő láttán, vagy örömmel figyeljük szenvedése szépségét? Merünk a társadalmi előírások ellenére cselekedni, vagy inkább a megszabott határokon belül mozgunk? És lenne igényünk ezek megszegésére? Miért nem tesszük mégsem? Mert beláttuk a helyességüket, vagy, mert így szoktuk meg – ez a hagyomány?

Nietzsche úgy gondolja, hogy a jövő filozófusainak lesz a feladata megoldani az értékek problémáját, és felállítani az értékek közötti rangsort. Mi azonban mégis ki tudunk hámozni már most valamiféle rangsort Nietzsche filozófiájából, méghozzá az embert felülmúló ember létrejöttének három módjának megvizsgálásával.

59 VI, 179.

60 VI, 181–182.

61 IJR, 31.

62 ETE, 220.

63 Lásd AMG, 21. Itt Nietzsche a római társadalmat hozza példának.

64 IJR, 101.

Az ember mint alkotó és mint alkotás

„Szunnyadó kép rémlett fel nékem a kőben; a képek képe nékem ez! Jaj, miért is kell a legkeményebb, rútnál rútabb kőben szunnyadnia!”⁶⁵ – mondja Zarathustra. Vagyis az embert felülmúló ember nem valami külső, rajtunk kívülálló dolog. Az ember maga az a szikla, mely a rára kődött feleslegtől megszabadulva válik azzá, ami ő valójában, eleve benne rejlik ennek lehetősége.

Nietzsche elmélete szerint az embert felülmúló emberhez három út vezet. 1. Az individuum magát a tökéletességig fokozza, és eléri a létezésének maximumát. 2. Egy műben önmagánál nagyobbat, önmagán túlmutatót hoz létre. 3. Nemzés útján alkot, vagyis az embert felülmúló ember világrajövetelében vállal szerepet.

„Mi végre nemzzen utódot az, kinek lelke a világ?”⁶⁶ Vagyis a nemzés útján való alkotásra csak az kényszerül, aki önmaga nem képes embert felülmúlóvá válni. Aki nemzés során megalapozza az embert felülmúló megszületését, az önmaga nem kényszerül teljes átalakulásra. Aki viszont önmagból képes valami újat teremteni, az közelebb áll a tökéletes ember ideájához, vagyis kevesebb lépcsőfokot kell leküzdenie annak eléréséhez. A három út közötti különbség tehát az, hogy az elsőben az ember önmaga mint alkotó és mint alkotás jelenik meg egyszerre, a második esetben az alkotó és az alkotása különválnak, azonban később újra egyesülhetnek, vagyis az alkotó újra felfedezheti magát a műalkotásban (ahogy Nietzsche végül azonosult Zarathustra alakjával).⁶⁷ A harmadik esetben azonban az alkotóból egy tőle később teljesen elkülönülő új lény jön létre.⁶⁸ És tulajdonképpen ezzel már le is fektették a rangsor alapelveit.

Nietzsche szerint viszont az nem lehetséges, hogy valaki egyszerre váljon tökéletessé mint egyén és tökéletessé mint alkotó. Hiszen a művészt az alkotás elvonja önmagától, és kifelé, önmagától való elfordulást eredményez.⁶⁹ Vagyis a tökéletes műalkotás megköveteli, hogy az alkotásba többletenergiként belevigye a magától megvont (illetve most már az Istentől visszavont) energiákat.

Most nézzük meg ismét a már idézett szövegrészt: „Hogy mire való a ‚világ‘, mire való az ‚emberiség‘, egyelőre ne érdekeljen bennünket (...); ám hogy mire való vagy te, egyes egyén, azt kérdez meg magadtól, s ha senki más nem képes neked megmondani, kísérel meg egyszer létezésed értelmét mintegy *a posteriori* igazolni azzal, hogy magad tűzöl magad elé egy célt.” – és most lássuk a folytatását is: „... egy végcélt, egy ‚ezért‘-et, egy magasztos és nemes ‚ezért‘-et. S még ha tönkre mégy is – és nem tudok jobb életcélt, mint valami nagy és lehetetlen dologért (...) menni tönkre.”⁷⁰

65 ÍSZ, 108.

66 AMG, 57.

67 Nietzsche Zarathustrát antikrisztusi figurának tartotta, később ő maga Antikrisztus néven írta alá a leveleit, vagyis Nietzsche és Zarathustra mint Antikrisztus egységet alkot.

68 A nőkről mint az embert felülmúló ember lehetőségéről ritkán beszél Nietzsche, vagyis azt feltételezhetjük, hogy a nő a harmadik esetben képes megvalósítani önmagát.

69 ETE, 262.

70 GERHARDT 1998, 57. o.

Vagyis Nietzsche szerint nem is az a fontos, hogy egy kitűzött célt sikerül-e megvalósítanunk, hanem, hogy mi volt az, amit kitűztünk magunknak. Hogy egyáltalán kitűzünk-e magunknak bármilyen célt. És miért jó egy lehetetlen dologért menni tönkre? Mert az erőnkön felüli cél hozzásegíthet ahhoz, hogy megismerjük teljesítőképességünk, akaraterőnk végső határait, ezzel pedig létrehozhatjuk azt, amivé válhatunk, aminél nagyobbá viszont nem vagyunk képesek válni.⁷¹

Ezért mondja azt Nietzsche, hogy csak akkor lenne jogunk akarni az istenek létezését, ha képesek lennénk mi magunk is azzá válni. Ezért váltanak ki a törekvő emberből megvetést azok, akik a világ és a létezés értelmetlenségéről panaszkodnak. Hiszen magának a világnak nincs értelme, a világnak nem kell célra irányulnia. A világ mindenkorai célja az éppen aktuális állapota. Az akaratgyenge személyek valójában saját tenni nem akarásukat, beletörődésüket vetítik rá a világra, ezzel hátrítva a cselekvés felelősségét. Azzal, hogy a világot, a „többiekét” hibáztatják, egy elvont, nem kézzelfogható dologra ruházzák át a felelősséget.⁷² Az ilyen emberek még maguknak sem ismerik be, hogy nem képesek saját világuknak értelmet adni. Nem a világ, hanem az ő létezésük válik céltalanná.

Nietzsche akármilyen sokat is szenvedett, mégis igent mondott az életére. „A legkevésbé sem akarom, hogy valami más legyen, mint ami; magam sem akarok más lenni.”⁷³ Ugyanis aki azt akarja, hogy máshogy legyen, mint ahogy éppen van, vagy ő maga más legyen, az azt jelenti, hogy valójában nem tett meg mindent annak érdekében, hogy saját élete saját maga számára szeretetre méltó legyen. Ez nem azt jelenti, hogy ha megtesz minden tőle telhetőt, akkor garantáltan boldognak kell lennie, hiszen tudjuk, az élet értelme nem a boldogságban rejlik. Ez azért sem lehetséges, mert a külső tényezők megakadályozzák, hogy minden úgy alakuljon az életben, ahogy azt szeretnénk. De ha mindig vállaljuk a döntést, nem ruházzuk át másra, ha mindent, ami mellett elköteleztük magunkat, a legjobb tudásunknak megfelelően teljesítünk, illetve ha hibás döntést hoztunk, képesek vagyunk megváltoztatni a véleményünket... tehát ha minden tőlünk telhetőt megteszünk, akkor a lehető legnagyobb arányban fognak megvalósulni a céljaink. Ekkor már megint nem azért szeretjük, fogadjuk el és mondunk igent az életre, mert tökéletes, hanem mert mi dolgoztunk rajta, a mi munkánk gyümölcse, még ha ez a legsatnyább gyümölcs is. *A körülményekhez képest a lehető legtökéletesebbet hoztuk létre magunkból.*

Az egyedüli igazi korlát, amely megszabja az individuuum működésének kereteit, a saját végeessége. Az ember az egyedüli lény, amely tisztában van saját létének mulandóságával (legalábbis mai tudásunk szerint). És ez adja a tragikus voltát létezésének. Hiszen önmagából kell egy műalkotást létrehozni, de közben tudja, hogy ennek a műalkotásnak az elpusztulása szükségszerű. Miért is kellene annyira törekedni a tökéletességre? Erre a végső választ majd az örök visszatérés adja meg. De egyelőre erről még mit sem tudunk.

71 Nietzsche más alkalommal úgy gondolja, hogy nem jó elérhetetlen célokat tűzni ki magunk elé. Szerinte emiatt látunk egyre több sikertelenséget a világban, „mindig csak harcoló atlétákat, rendkívüli mozdulatokat látunk és sehol egy megkoszorúzott és diadalittas győztest”. Lásd VI, 344.

72 Nietzsche ezt hívja *ressentiment*-nak.

73 EH, 48.

Az igazi művész nagyságát az adja, ha művén is felül tud kerekedni és képes önmagán nevetni.⁷⁴ Vagyis amellet, hogy mindent feláldozunk, most már a saját személyiségünk oltárán, még magunkat sem szabad túlságosan komolyan vennünk. „Csakis olyan istenben hinnék, aki táncolni tudna.”⁷⁵ – mondja Zarathustra. Nietzsche pedig azt mondja, ahol túl sok a komolyság, ott már valami hanyatlásnak indult.⁷⁶ A teremtéshez könnyűség, lendület kell. Már tudjuk, ami bemerevedik adott állapotába, annak mindig pusztulás a sorsa. Ha a nagy alkotásban nem sikerül valami, akkor nevetni kell saját ügyetlenségünkön, majd egy vállrándítás után próbálkozni újra.

„Ha félresikerül valami, már csak annál inkább is tiszteletben kell tartanunk, mert *nem* sikerült...”.⁷⁷ Tisztelnünk kell, hiszen talán ez fog minket ösztönözni, hogy jobba váljunk önmagunknál, tisztelnünk kell, hiszen legnagyobb erőfeszítéseink is túl kicsinynek bizonyultak a felvállalt feladat eléréséhez. Akinek ilyen feladata van, az méltán lehet büszke arra. Ezért kell a vidám tudomány. Ezért mondja Nietzsche a *Virradat*-ban, hogy a nagy gondolkodók erénye a nagylelkűség, hogy megismerőként nevetve feláldozzák életüket.⁷⁸ Nem attól válik beteljesedetté az ember élete, hogy éppen a halál pillanatában valósítja meg azt, amivé válni akart. Hanem az a beteljesedés, hogy erre az életre tette fel az életét. Hogy igent mondott rá. Éppen úgy, ahogy „a művész számára soha nem a műalkotás befejezettségének bizonyossága adja meg a mű értékét, hanem az alkotás folyamata, melynek egyedül önmaga a mértéke”.⁷⁹

Ezért is ítéli el Zarathustra a más-világolókat. Hiszen ők nem akarják vállalni az életnek mint útnak a végigjárását. Ők egyetlen ugrással, a túlvilágba ugrással szeretnének boldogsághoz jutni, vagyis a befejezettséget többre tartják az alkotásnál. A túlvilágot maguktól teljesen függetlennek képzelik el, miközben ők teremtették. Úgy gondolják, hogy azt egy tőlük független akarat irányítja, így nem szükséges, hogy saját erejük megtapasztalásával törekedjenek a teljességre. De Zarathustra szerint akarni kell az utat, igent mondani rá és többé el nem hagyni. Így teremthetünk értelmet a földnek.⁸⁰

A feladat felbukkanása

De mi az, amiért vállalnánk ezt az utat? Miért nem akart maga Nietzsche sem más lenni? Azért, mert volt feladata. És minden, amit tett, ezért a feladatért történt. Nietzsche-nek a feladata úgy jelenik meg, mint valami eleve adott. Úgy véli, már azelőtt megvolt, hogy önmaga előtt tudatossá vált volna.⁸¹ Ezt még az *Emberi – túlságosan is emberi* idején írja, tehát jóval az örök visszatérés gondolatának felmerülése előtt. Ebben az esetben nem az ember választja a feladatot, hanem a feladat találja meg azt, akinek be kell teljesítenie.

74 AMG, 50.

75 ÍSZ, 51.

76 AMG, 80.

77 EH, 31.

78 VI, 291.

79 Biczó 2000, 72.

80 Lásd *A más-világolókról*, ÍSZ, 37–40.

81 ETE, 98.

Ezért történhetett meg az, hogy Nietzsche kinyilatkoztatásként élte meg a gondolat felbukkanását. De ekkor ő még mit sem tudott az örök visszatérésről. Ő még csak átértékelni akart, elszakadni a régi eszményeitől. Csak körvonalazódott előtte egy lehetséges jövőnek a képe, de már ekkor a médium szólalt meg benne: „jövönk adja meg jelenünk szabályát”.⁸² Vagyis csak utólag látunk meg összefüggéseket, okokat, melyek szükségszerűen magukkal hozzák az adott pillanatot.

„De hát hová lett... a feladatom?”⁸³ – kérdezi Nietzsche a Wagnerrel való szakítás után. Egyszer csak egyedül találta magát, a régi értékeket hátrahagyva, de újakat még nem teremtve. A kijelölt útról letért, de még nem vágott új ösvényt. És nem is mert, kételkedett, hogy megteheti-e. Így menekült a saját sorsa elől, amíg rá nem ébredt, joga van a feladatához. Mit jelent mindez? Nietzsche valószínűleg már fiatalon nagyot álmodott, olyan nagyot, hogy magát túl kicsinek érezte egy ekkora tett végrehajtásához. Megpróbált tehát más eszmék szerint élni, melyeknek saját maga szerint meg tudott felelni. Azonban az élet betegséggel jelezte neki: nem ez az ő feladata. Ez nem az ő feladata.

Éppen így Zarathustrának is megvan a feladata, mégpedig az embert felülmúló ember meghirdetése. Zarathustra az örök visszatérés tanítója, de magát a tanítást nem ő adja, hanem valójában ő is éppen részesül benne. A vívódását vele élhetjük át. Zarathustra hiába van tisztában a feladatával, a kor, amelyben élt, az emberek szellemi szintje még nem tette lehetővé feladata beteljesítését. És ami a legfontosabb, még ő maga sem volt elég érett hozzá. A mű elején a tanításnak még csak egy töredéke volt Zarathustra birtokában. Amikor az embert felülmúló embert elkezd hirdetni, még nem tud az örök visszatérésről. Tehát nem is vállalhatja azt tudatosan. Csak jóval később kezd vívódni a nagy gondolattal. Zarathustra és a kora, környezete együtt értek meg egy hozzájuk képest hatalmas gondolat befogadására. A mű végén láthatjuk, hogy végül maguktól keresik fel a fölmagasló emberek Zarathustrát, már ők akarják birtokolni a tudást.⁸⁴ „Ételt csak annak adjunk, aki éhezik rá!”⁸⁵

Az sem véletlen, hogy mikor döbbenünk rá saját feladatunkra. Nietzsche szerint, ha a feladat az átlagosnál jóval komolyabb, akkor annak túl korai megismerése veszélyeket rejthet magában. Nyilván ezért eshetett úgy, hogy Zarathustra előbb lett tanító, minthogy tudta volna, mit tanít majd. Nietzsche például, még mielőtt tisztán látta volna a célját, már az előtt tudattalanul is olyan dolgokkal foglalkozott, amelyek közelebb vitték annak megvalósításához, illetve amelyek megerősítették őt, hogy elviselje azt. A filológiát hiába tartotta elpocsékoltt időnek,⁸⁶ valójában ez tette lehetővé, hogy a múltat megismerje és a jelent jobban megértse. Az, hogy teológiát tanult és vallásos családból származott, lehetővé tette valláskritikájának megszületését. Mindennek, ami életében történt, szükségszerűen meg

82 ETE, 98.

83 ETE, 246.

84 A fölmagasló ember (*der höhere Mensch*) és az embert felülmúló ember (*Übermensch*) két különböző dolgot jelöl. Ugyanis az embert felülmúló ember nem jelenik meg a műben, csak egy ideál. A fölmagasló emberek megjelennek, ők azok, akik már keresik Zarathustrát és akiket Zarathustra később vendégül lát barlangjában. Ők viszont még nem embert felülmúló emberek, csak mindegyikük rendelkezik annak egy tulajdonságával.

85 VI, 175.

86 EH, 36.

kellett történnie ahhoz, hogy azzá válhasson, akivé lett. Nietzsche előtt a feladat tudatossá válásakor és felvállalásakor világosodik meg addigi életének minden egyes eseménye. Vagyis, hogy ezek az események mind egy irányba haladtak, egy célért történtek meg. És igazából nem a szenvedésének keresett valami értelmet, hanem a szenvedése szolgálta ennek megtalálását.

És Nietzsche feladatának jelentősége abban rejlik, hogy az nemcsak a saját egzisztenciája szempontjából bír döntő jelentőséggel, hanem az egész emberiség eddigi sorsát megváltoztathatja. Minden azon áll vagy bukik, hogy megértjük-e őt, megértjük-e Zarathustra tanítását. Képes-e közölni legbensőbb felismerését a világgal? Nemcsak, hogy megértjük, hanem hogy mostantól e szerint cselekedjünk. „Megértettetek? – *Dionüszoszt a Megfeszítettel szemben...*” . Ha ugyanis nem, akkor Nietzsche nem teljesítette be a feladatát. Akkor hivatása, elhivatottsága valójában tönkretette őt, és nem kapott végső értelmet szenvedése sem.

Nietzsche az *Ecce homo*ban, visszatekintve életére, belátja, nem hallották meg őt. Nem is jutott el az emberekhez még a tanítás, éppen úgy, ahogy a tömeghez sem Isten halála. Szerinte ennek oka azonban nem feladatában, hanem kortársai kicsinyiségében keresendő. Ő a jövő filozófusa. A tanítványai még nem születtek meg.

Az utolsó ember

A világ eseményei az embert felülmúló ember szempontjából nyerik el értelmüket. Az az ember, aki igenli a saját életét, csak olyan lehet, aki a hozzávezető útra, a saját múltjára, illetve az ő életét megelőző múltra is igent mond. Minden egyes esemény szükségszerűen egy jövőt fog eredményezni, vagyis jelenünket a múlt határozza meg. Aki elégedetlen önmagával, saját életének állapotával, az nem akarja azt a múltat, amely hozzá vezetett. Az *utolsó ember* pedig az, aki nem vállalja, hogy ő Isten gyilkosa, mert azzal azt is vállalnia kellene, hogy helyette új értékeket terem. Nem vállalja fel a feladatát.

Az utolsó ember nem tiszteli a múltat, ugyanis nem fogja fel, hogy minden, ami megtörtént, az szükséges valami nagyobb megvalósulásához.⁸⁷ Viszont így nem látja, hogy ahhoz, hogy az ember a jelenlegi szintig eljutott, szükséges volt az, hogy az őseink is magukon túlmutatót alkossanak. Vagyis a jelen egy szükséges fokozat az embert felülmúló emberré váláshoz. „Minden eddigi lény alkotott valami önmagán túlmutatót”⁸⁸ – mondja Zarathustra. De ha minden korszak túl tudott lépni saját állapotán, akkor ma miért szükséges Zarathustra tanítása az embert felülmúló emberről? Talán mert az eddigi korok is úgy tevékenykedtek a cél érdekében, hogy még nem is tudtak a cél létezéséről, azonban Isten halálával feltárult a feladat, az embert felülmúló ember megszületésének lehetősége.

87 TATÁR 2000, 67.

88 ÍSZ, 18.

Az utolsó ember az, aki hisz a tudásban és a megismerésben. Nietzsche szerint ez a teremtés vége.⁸⁹ Márpedig ha nincs teremtés, az azt jelenti, hogy nincsenek emberek, akik képesek a teremtésre. Aki hisz a tudásban és megismerésben, az azt hiszi, hogy minden kérdésre választ kaphat ezek által. Ennek a hitnek az előfeltétele azonban az, hogy a világ a jelenlegi állapotában befejezett. Hiszen csak egy befejezett, így bemerevedett világ kutatható. Egy alakulóban lévő világról nem lehetnek olyan állításaink, amelyek mindig érvényesek és igazak. Ezért csak az hiheti azt, hogy van örök érvényű megismerés, aki késznek fogadja el a világot, aki számára a világban már nincs meg a fejlődés lehetősége. Az ilyen ember önmagát is állandónak könyveli el, amitől valóban azzá is válik.⁹⁰ Állandóvá, vagyis fejlődésre képtelenné.

Az utolsó ember képtelen teremteni, nem vállalja fel a feladatát, így a múlt eddigi törekvései is értelmüket veszítik. Az utolsó ember önmagát befejezettnek látja, nem törekszik önmaga felülmúlására. Zarathustra szerint az az ember a legmegvetendőbb, aki nem képes többé megvetni önmagát.⁹¹ A szabad szellem megveti azt, aki fejlődésre képtelen, és megveti önmagát is, hiszen még képes a fejlődésre, vagyis még nem tökéletes, még nem elégedhet meg önmagával, még nem méltó a feladatához. Az utolsó ember megvetendő, mert nem magát, hanem a világot veti meg.

Az utolsó ember él a legtovább,⁹² hiszen nem keresi a veszélyt, ami az embert felülmúló ember sajátja. Az élete így hosszú és eseménytelen, nem kell félnie a nagy tönkremenéstől. De még ez sem elég neki! Ő örök életet is szeretne. Mi végre?

De mi a célja magának az embert felülmúló embernek? Hiszen azt már tudjuk, hogy a jelen kor emberének a feladata, hogy híd legyen a jövőhöz, hogy önmaga tökéletességére törekedjen, vagy ehhez hozzájáruljon. De mi történik, amikor eléri a tökéletességet? Hová tud onnan továbbfejlődni? Hiszen, ami tökéletes, az már nem tud tökéletesebb lenni. Állandóság pedig nincs. Az utolsó ember megvetendő, mert magát befejezettnek tekinti, önmagát célnak tartja. Vagyis soha nem lehet befejezettség, mert az az utolsó emberré válás volna. Éppen így, ha valaha megszületne az embert felülmúló ember és azt mondaná magáról, hogy: íme, itt vagyok, én voltam a cél! – abban a pillanatban utolsó emberré válna.

A tökéletesség nem fokozható, viszont nem is tartható fent. Nietzsche azt mondja, ha a világnak lett volna célja, azt már el kellett volna érnie. De honnan tudhatjuk, hogy nem érte el még a mi életünk előtt? Isten halála kezdet volt, de talán a vég kezdete. Akkor minden új tanítás, minden új erény, a vallástól és a tudománytól való elfordulás nem felemelkedés volt, hanem a végromlás felgyorsítása. Az embert felülmúló ember sem lehet befejezettség, vagyis a mi célunk is csak híddá válik valami másik célhoz... és így a végtelenségig. Vagy... az embert felülmúló ember nem más, mint visszatérés az egész kezdetéhez. Egy új lehetőség egy újabb fejlődéshez.

89 TATÁR 2000, 127.

90 Nietzsche szerint aki megismerő akar lenni, sosem tekintheti magát befejezett egésznek, mindig nyitottnak kell lennie. Lásd ETE, 234.

91 ÍSZ, 23.

92 ÍSZ, 23.

A kinyilatkoztatás

Nietzsche az eddigi értékeket átértékelte, újakat hozott létre helyettük. A világunk eddigi alapjait megkérdőjelezte, majd elvetette azokat is. Az ember létezésének értelmét az embert felülmúló ember megteremtésében látta megvalósulni, ezt tette meg a létezés új középpontjává. Majd kiderült, hogy maga az embert felülmúló ember is céltalan. Miért kellene ezek után bármire is törekednünk? Lehetséges, hogy Nietzsche a semmiért dobta el korábbi életét? És egyáltalán, az igazságai megérnek-e ilyen sok áldozatot?

1880-ban, Peter Gastnak írott levelében hangot ad kételyeinek, hogy már nem tudja, helyes volt-e szembefordulnia Wagnerrel, mit számít, hogy igaza volt-e vele szemben.⁹³ Nietzsche most már magányát elhagyatottságként éli meg, szenved attól az állapottól, amelybe saját magát kényszerítette. Mintha hirtelen minden ellene fordult volna. Ismerősei elidegenedtek tőle,⁹⁴ gyakran panaszkodott rossz egészségi állapotára,⁹⁵ Otto Eisernek tartós tudati elborulásról számolt be.⁹⁶ Nietzsche tehát a teljes reményvesztettség állapotában leledzett ezekben az időkben. Úgy tűnt, rajta már csak a csoda segíthet – és ez a csoda be is következett.

Erről az eseményről sokáig hallgat még legközelebbi ismerősei előtt is, azonban érezhető változás figyelhető meg a gondolkodásában. „Láthatáromon gondolatok magasodnak, amilyeneket még sosem láttam – róluk semmit nem kívánok elárulni...” – írja Peter Gastnak egy évvel az előbb említett levél után. „Élni akarnék még *néhány* évig!”⁹⁷ – mondja Nietzsche. Paul Réenek írott levelében is említést tesz az átalakulásról, és ekkor már megfogalmazódik benne a gondolat, egy újabb mű terve, melynek még abban az évben meg kell születnie. Vagyis feltehetőleg Nietzschében ekkor fogalmazódik meg az *Így szólott Zarathustra* mondanivalója. Egy olyan mű gondolata, amelyben nyomon követhetjük vívódásait, de amellyel a megoldáshoz is eljuthatunk.

Nietzsche tehát újra talpra tud állni, újra erőt érez magában, hogy elviselje a magányt. Nem azért, mert szereti a magányt, hanem mert ez a feltétele annak, hogy élhessen még néhány évet, hogy létrehozhasa nagy művét. Azt a művet, amely választ ad egész eddigi filozófiájának miértjére. Ismét értelmet kap a szenvedése, „nálam a szenvedés és a nélkülözés egyszerűen az élet *lényegéhez* tartozik”.⁹⁸ Ettől kedve Nietzsche leveleit valamiféle földöntúli boldogság, emelkedettség és könnyedség jellemzi. Azok a dolgok, amelyek egy évvel korábban még problémát okoztak neki, mintha elvesztették volna jelentőségüket, többé mintha nem lennének hatással gondolkodására. Megbékél környezetével és az emberekkel, akiktől elszakadt. Új terveket szövöget, például folytatni akarja tanulmányait a Bécsi Egyetemen.⁹⁹

93 NVL, 104.

94 NVL, 100.

95 NVL, 101.

96 NVL, 104.

97 NVL, 106.

98 NVL, 108.

99 NVL, 113.

Vagyis valami olyan felismerés birtokába jutott, amely mellett mindennapi problémái elvezítették jelentőségüket. Mi már persze tudjuk, hogy ez nem más, mint az örök visszatérés tana, de már az akkori leveleiben megemlíti, hogy ez a gondolat megtalálható *A vidám tudomány* című művében is. De azzal is tisztában van, hogy ezek az új gondolatok talán sok embert el fognak ijeszteni tőle.¹⁰⁰ Hiszen ne feledjük, ugyanebben a műben találkozhatunk az örülttel is, aki bejelenti Isten halálát.

Nietzsche később az *Ecce homoban* emlékszik vissza ennek a gondolatnak a megjelenésére. Burkoltan ugyan, mégis azt állítja, hogy kinyilatkoztatásban volt része. Mivel azonban ez ellenkezne eddigi nézeteivel, magának a kinyilatkoztatásnak a fogalmát változtatja meg, és az ihletettség állapotához hasonlítja. Általánosságban említi, hogy van olyan elképzelés, mely szerint az ember felsőbb hatalmak médiuma. De valójában mi nagyon is jól tudjuk, hogy ekkor magáról ír. „...valami hirtelen, rémisztő bizonyossággal és finomsággal *láthatóvá*, hallhatóvá válik és minden porcikájában megrázza, sőt földhöz vágja az embert...”.¹⁰¹ Nietzsche ekkor találkozott először a Nehézkedés szellemével, aki Zarathustrára is rá fog telepedni, mielőtt szembenézne a legnehezebb gondolattal.

Hogy egészen pontosan mi ez a gondolat, *A vidám tudományban* olvashatjuk. „Ezt az életet, amelyet most élsz és amelyet éltél, még egyszer és még számtalanszor újra kell élned, és nem lesz benne semmi új, hanem minden (...) apró és nagy eseményének ugyan úgy kell visszatérnie...”¹⁰²

Vagyis Nietzsche az örök visszatérés tanában részesült Sils Mariában séta közben a Silvaplana-tónál „6000 lábnyira túl emberen és időn”.¹⁰³ Nem tudjuk bebizonyítani, hogy akkor és ott Nietzsche valóban az igazság birtokába jutott.¹⁰⁴ Sokan próbálkoztak ennek tudományos igazolásával, illetve megcáfolásával. Nekünk feltételesen el kell fogadnunk, hogy megvizsgálhassuk ennek következményeit.

Az örök visszatérés tana

„Az örök visszatérés tanítója vagy” – mondják Zarathustra állatai. „Örökké visszatérnek mind a dolgok, és mi is velük, és hogy már örökös-sok alkalommal itt voltunk, és velünk mind a dolgok (...) egy magával mind az ilyen év, a legnagyobb és a legkisebb dolgokban is, úgyhogy mi magunk is egyek vagyunk magunkkal (...) a legnagyobb és a legkisebb dolgokban is”.¹⁰⁵

100 NVL, 114.

101 EH, 95.

102 VI, 194.

103 EH, 91.

104 Erről részletes elemzés található in: LIÁS 2015.

105 ÍSZ, 265.

Nietzsche később sehol nem fejtette ki az örök visszatérés tanát, csak a hagyatékából kerültek ki az ezzel kapcsolatos feljegyzései. Ezek alapján Nietzsche abból a feltevésből indult ki, hogy a világban az erők száma véges, és ezeknek az összeállása ugyan rengetegféleképpen végbemehet, mégis a kombinációk számának is végesnek kell lennie. Viszont az idő maga végtelen. Arra a következtetésre jutott tehát, hogy az erőknek előbb vagy utóbb újra és újra ugyanabban a kombinációban kell összeállniuk. És mivel az idő visszafelé is végtelen és előre is végtelen, a világban fennálló állapotoknak már végtelenszer meg kellett ismétlődnie. Ugyanis Nietzschénél magának a körforgásnak nincsen kezdete és nem lehet soha vége, hiszen ezek az erők nem fogyatkoznak és nem tétlenek soha.¹⁰⁶ Ezért is mondja Nietzsche, hogy nincs előre megállapított célja a világnak, ezért nem következett be eddig, hiszen az azt jelentené, hogy az erők nyugvópontra jutottak, és a világnak tétlenül kellene állnia.

Maga a gondolat több ponton is megkérdőjelezhető. Először is ez az elmélet csak abban az esetben állja meg a helyét, amennyiben elfogadjuk Nietzsche időfelfogását, vagyis ha ez az idő végtelen.¹⁰⁷ Megkérdőjelezhető, hogy az erők valóban azokkal a tulajdonságokkal bírnak-e, melyeket nekik tulajdonított.¹⁰⁸

Nietzsche mindettől függetlenül hitte, hogy igaza van, hinnie kellett, hiszen ez adta meg számára a magyarázatot. Magyarázatot arra, hogy mi végre is az ő létezése, hogy milyen helyet foglal el a világban. Az átértékelés után új feladatra bukkant. Ő az örök visszatérés tanítója, vagyis általa válik azzá Zarathustra. Nietzschének tehát azért volt szüksége Zarathustra megteremtésére, mert egyedül nem, de ketten már el tudták viselni a tanítás által rá nehezedő terhet. És ennek a tehernek a cipelése kovácsolt később kettőjükből egységet.

Ez az elmélet ad magyarázatot arra, hogy miért válik kötelességünkbe önmagunkból a lehető legtökéletesebb létrehozása. Miért kell annak ellenére erőfeszítéseket tennünk, hogy tudjuk, magának az embert felülmúló embernek sincs egy adott célja, nincsen egy rögzített végpont, ahol végre megpihenhetünk és letehetjük a magunkkal cipelt terhet. Nem az a kérdés, igaz-e, hogy minden örökké visszatér, hanem az: mi van akkor, ha tényleg minden örökké visszatér? Úgy élem az életem, hogy azt tudom mondani: igen, akarom, hogy örökké visszatérjen és én magam sem akarok más lenni, mint aki vagyok? Tehát tudnom kell válaszolni a kérdésre, „akarod-e mindezt még egyszer és számtalanszor újra?”,¹⁰⁹ életem bármelyik pillanatában is szegezzék nekem. Mert ha bármikor nemet mondanék, úgy esetlegessé válna létezésem.

106 TATÁR 2000, 137.

107 TATÁR 2000, 137. Hiszen Nietzsche megállapította, hogy a világ törvényszerűségeit az emberek költik a világba. Illetve azt is, hogy az emberek tér és időszemlélete hamis (ETE, 109.). Vagyis nem tudhatjuk, hogy egy emberek nélküli világban milyen módon létezik, vagy hogy egyáltalán létezik-e olyan, mint idő. Ha az ember a tér és az idő fogalmát csak a tájékozódás végett használja, úgy az csak egy költött valami, az emberhez tartozik, nem pedig a világ tulajdonsága. A világnak azonban lehet ember nélküli állapota. Vagyis az örök visszatérés tanához el kell fogadnunk, hogy mégiscsak van az embertől függetlenül a világnak objektív törvényszerűsége, amelyet nem az ember költött hozzá, különben az ember nélküli állapotban nem telne az idő. Márpedig a perspektivikus szemléletmód miatt nekem erről nem lehet tudásom.

108 Például, hogy örökké ugyanakkorák és örökké tevékenyek. Lásd TATÁR 2000, 137.

109 VI, 194.

De láttuk, hogy Zarathustra sokáig nem mer szembenézni ezzel a gondolattal, mintha menekülne, mintha nem akarná megválaszolni a kérdést. Miért? Talán mert a válasza nemleges lenne. Zarathustra nem magát a visszatérés gondolatát nem volt képes elfogadni, hanem az a felismerés rémisztette meg, hogy ha elfogadja a körforgást, akkor el kell fogadnia *mindennek* az örök visszatérését. Zarathustrának viszont csömöre támadt az embertől, amikor rájött, hogy ami az emberben a leggonoszabb, az is túl kicsi még. Hogy ha az ember csak ennyire képes, akkor tényleg „minden mindegy”,¹¹⁰ akkor hiába hirdeti az embert felülmúló embert, soha nem fog beteljesedni jóslata. Zarathustrának az örök visszatéréssel el kellene fogadnia, hogy nemcsak a nagy emberek, a jól sikerültek, a remekművek lesznek itt mindörökké, hanem visszatérnek a kis emberek is, vagyis minden, ami félresikerült, félbemaradt, minden végre nem hajtott feladat.

Nincsen semmi biztosíték arra, hogy a világunk az utolsó pillanatában éppen a tökéletesség és a befejezettség állapotában leledzik majd, lehet, hogy az utolsó pillanatban már csak az emberiség romjai lesznek meg, és akkor mindörökké ez az emberiség sorsa és mindörökké a félbemaradt művel kell majd szembenéznie. „Még a legnagyobb is túlon túl kicsiny! – ezért, hogy csömör lett nékem az ember!”¹¹¹ De Zarathustra eleinte az embert felülmúló embert tanította nekünk, azt, hogy váljunk a legtökéletesebb önmagunkká, hogy alkossunk magunkon túlmutatót, hogy ne csak nemzzünk, hanem nemesedjünk. Úgy tűnik azonban, már maga sem hisz ennek megvalósulásában. Kétségbe vonja, hogy az ember a valóságban is képes lehet erre a tökéletesedésre. Különben miért lenne annyira elkeseredve Zarathustra? Ha a jövőben lehetőségünk lenne tényleg embert felülmúlóvá válni, akkor nem lenne oka erre a reményvesztettségre. Talán Zarathustra maga sem hitt már abban, amit egykor tanított. Emiatt menekült annyira legmélyebb gondolata elől. Hiszen, ha az ember nem képes önmagán túlmutatót alkotni, akkor nemcsak az embert felülmúló ember nem jön el soha, hanem Zarathustrának olyan tant kell hirdetnie, amely soha nem teljesezhet be. Ez lesz a sorsa mindörökké.

Ezért is óriási Zarathustra felelőssége, amikor tanítani kezd. Meg kell, hogy értsék őt! Tettekre kell sarkallnia az embereket! Hiszen, ha ő ezt nem tudja megtenni, ha nem tudja rávenni az embereket, hogy önmagukon túlmutatót alkossanak, akkor ő is kudarcot vallott. „Örökké visszatér a kis ember! (...) ezért, hogy csömör lett nékem mind a lét!”¹¹² Az *Ecce homo*ban azt mondja Nietzsche, számára a legnagyobb kifogás az örök visszatéréssel szemben az anyja és a húga. Vagyis Zarathustrához hasonlóan, elborzad attól a gondolattól, hogy ennek a „csőcseléknek” is örökkön-örökké vissza kell térnie.¹¹³ Sőt, mi több, örökkön-örökké, mint az anyja és mint a húga fognak visszatérni, vagyis Nietzsche soha nem szabadulhat meg tőlük.

110 ÍSZ, 264.

111 ÍSZ, 264.

112 ÍSZ, 264.

113 EH, 19.

Azonban ha azt elfogadja, hogy ő maga örökké mint Nietzsche tér vissza, úgy el kell fogadnia mindazokat a körülményeket, amelyek fennálltak múltjában és jelenében. Hiszen ha a legkisebb részletet megváltoztatnánk, úgy minden ennek függvényében változna vele. Nietzsche nem lehetne ugyanaz, ha egész életéből kivonnánk anyja és húga hatását. Ugyanígy nem lenne ugyanaz, ha apját nem veszíti el kisgyermekkorában, ha nem ismerkedett volna meg Wagnerrel. Éppen így kellett a betegsége is, hogy egyszer eljusson az örök visszatérés tanához.

Így születik meg Nietzschében az újabb felismerés: „Semmilyen létező nem elvetendő, nélkülözhető”.¹¹⁴ Ennek belátása nélkül nem leszünk képesek igent mondani az életre. Ugyanis ha csak egyetlen létezőre nemet mondunk, azzal az egészre mondunk nemet. De azt se felejtjük el, hogy ami nekünk csúnya, hitvány, felesleges stb., az nem önmagában az, hanem csak számunkra, a mi nézőpontunkból, a mi értékítéletünk alapján az. Viszont a mi ítéletünkől függetlenül az egészben megvan a helye és a szerepe, amelyet betöltve hozzájárul az egész fennállásához.¹¹⁵ És ez alapján belátjuk immár, hogy a kereszténység ugyan a jövő embere számára egy meghaladott állapot, de éppen annyira szükséges volt megléte a múltban, mint az örök visszatérés tana jelenünkben. A nyáj és a tömegemberek ugyan alacsonyabb rendűek, mégis éppen annyira szükségesek, mint az embert felülmúló ember. Az egyik előfeltételezi a másikat. És ezeket nem elég csak elfogadnunk, ezeket szeretnünk kell! Ugyanis csak akkor szerethetjük saját sorsunkat, ha hálásak vagyunk mindannak, ami megteremtette létezésünk feltételeit. Nietzsche ezért sem szakadhat el soha Istentől végérvényesen. Túl sokkal tartozik neki.

Éppen ezért nem csak a tökéletes, megvalósított élet adja a létezés értelmét. Az egészhez hozzátartozik a nagy nemsikerülés, minden félbemaradt élet. Ezért kellene a célok, még akkor is, ha tönkremegyünk miattuk. Zarathustrának el kell fogadnia annak tényét, hogy attól függetlenül, hogy megvalósul-e az embert felülmúló ember, az örök visszatérést nem tagadhatja meg, az örök visszatérés nem függ az ember beteljesedésétől.

Zarathustra immár beletörődik, hogy egy olyan tant kell hirdetnie, amelynek „messiása” talán nem jön el soha. Ezért éri aztán meglepetésként és ezért rémül meg Zarathustra annyira, amikor a jövőmondóval beszélget és a fölmagasló emberek segélykiáltását hallja. „A fölmagasló ember? (...) Mit akar az tőlem? (...) Mit keres az itt?”¹¹⁶ De amikor a jövőmondó azt mondja neki, „minden mindegy”, ne is foglalkozzon többé ilyesmivel, hiszen boldogságos szigetek nincsenek, Zarathustrában valami megváltozik. Önmagára eszmél, ugyanis *A boldogságos szigeteken* című fejezetben szólított fel mindannyiunkat, hogy hallgassunk az istenekről, hiszen nem tudjuk megteremteni őket, de az embert felülmúló embert képesek lennénk megteremteni. Saját magát tagadta meg, mikor mégis kételkedni

114 EH, 67.

115 Vagyis a csöcselék és a hitvány ember csak a felsőbbrendű szempontjából az, az egész szempontjából ugyanolyan fontos, mint az embert felülmúló ember.

116 ÍSZ, 288.

kezdett saját tanításában. Mikor azonban a jövőmondó megtagadja a boldogságos szigeteket, azzal tükröt tart Zarathustra elé, saját kicsinységét állítja szembe vele, hiszen feladta feladatát, megfutamodott előle. Ezért kiállt így Zarathustra: „Nem! Nem! És harmadszor is nem! (...) Igenis vannak még boldogságos szigetek!”¹¹⁷ Vagyis talán soha nem fog valóra válni az embert felülmúló ember, de őt mégis arra kötelezi saját feladata, hogy hirdesse ezt az eszmét, és ha valakiben felsejlik az embert felülmúló lehetősége, akkor a segítségére siessen. Amíg ennek a teremtésnek a legkisebb esélye is fennáll, addig ő sem adhatja fel. És íme, most szólította is őt a fölmagasló ember. „Miként is viselhetnétek el e remény nélkül az életet?”¹¹⁸ – kérdezi Zarathustra a megismerés embereit. Miként is viselhetné el ő remény nélkül az életet?

„Az akarat megszabadít”¹¹⁹ Vagyis talán soha nem jön el az embert felülmúló ember, de mivel megteremtésének képessége megvan bennünk (mivel el tudjuk gondolni), már csak ezért is így kell kiáltanunk: „Mert én így akarom! Akkor is, ha kudarcot vallok! Amit soha nem tagadtam meg, az az akaratom!” Így válik kedvessé számunkra az embert felülmúló ember, és az akaratunk által tudjuk elfogadni majd az örök visszatérés tanát.

A szükségszerűség és a szabad akarat

„*Amor fati*: az ember ne akarjon mást, se előre, se hátra, soha. A szükségszerűt nem elegendő elviselni (...) a szükségszerűt *szeretni* kell...”¹²⁰ Ez a vaksors elfogadása és igenlése. Hiszen ha elfogadom, hogy minden, ami most van, már megtörtént ugyanígy számtalanszor, akkor azt is el kell fogadnom, hogy semmi sem történhet másként, mint ahogy már megtörtént. Hogy dönthetnék én mégis úgy, hogy önmagamat felülmúlót alkotok? Ha már számtalanszor megtettem, akkor most is meg fogom tenni, viszont ha eddig nem sikerült, most is kudarcot fogok vallani. Mindennek pontosan ugyanígy kell megismétlődnie, a legkisebb és a legnagyobb dolgoknak egyaránt.

Egyrésztől úgy tűnik, hatalmunkban áll változtatni, hiszen életünkben döntéseket hozunk. Talán ennek semmi köze a szabad akarathoz, de mégis azt a látszatot kelti, hogy az adott szituációban lehetőségem lett volna másképp dönteni, mint ahogy végül döntöttem. Ez adja a szabadság és a felelősség érzését. De van-e valóban bármilyen felelősségem? Hiszen ezek a döntéseim szükségszerűek is. Mivel eleve el volt rendezve a választásom, nem is volt valójában döntési lehetőségem. Így utólag nem kell bánnom egyetlen tettetem sem, nem terhel felelősség a cselekedeteim miatt. A döntést mégis én hoztam meg. Vagyis az örök visszatérés tanában megvan a szabad akarat (én döntök) és az eleve elrendezettség (nem dönthetek másképp, mint ahogy döntök, ha mégis megteszem, az is sorsszerű).

117 ÍSZ, 289.

118 ÍSZ, 107.

119 ÍSZ, 108.

120 EH, 51.

De vajon milyen hatása lehet a konkrét cselekvés pillanatára, ha ennek a tudatában vagyunk? Nietzsche azt írja *A vidám tudományban*, hogy a kérdés az, akarjuk-e azt, ami van még számtalanszor, és ez a kérdés „nehezedne a legsúlyosabb teherként cselekvésedre!”¹²¹ Ha minden egyes tettünk pillanatában tudnánk, hogy választásunk mostantól a múltban is, jövőben is örökké ismétlődni fog, talán képtelenné válnánk a cselekvésre. Vagy megeshetne az is, hogy éppen emiatt ítélnék meg tévesen a problémát, és emiatt hoznánk rossz döntéseket. Mert amit csak pillanatnyi érdekek véltünk, valójában hosszú távon hasznos lett volna számunkra. A folyamatos felelősség tehát megmérgezné életünket, nem lennénk képesek a jelenben élni. Mindig azon morfondíroznánk, hogy vajon helyesen cselekedtünk-e.

„De ha minden szükségszerű, hogyan rendelkezhetem tetteim fölött?”¹²² Vagyis az előző szituációban felszabadíthat minket a gondolat, hogy teljesen mindegy, hogyan döntünk az adott pillanatban, mivel minden szükségszerű, minden előre elrendezett, csak jól dönthetünk. Nem dönthetünk másképp, mint ahogy dönteni fogunk. Nincsen többé jó vagy rossz, egyszerűen csak választás van. Tehát „Mindennél, amit tenni akarsz, a kérdés: »olyan ez, hogy még végtelenszer tenni akarom?«, a *legnagyobb nehézkedés*”.¹²³ Mivel nem vagyunk mindentudók, nem láthatjuk át az események láncolatát, hogy a „nagy egész” szempontjából mi lenne a legideálisabb. Isten halála után nincsen olyan parancs, amelyik meghatározná döntéseink helyességét, és nincsen túlvilági jutalom vagy büntetés gondolata sem, amely befolyásolhatná cselekedeteinket. Ezért csak egyetlen mércéje marad cselekvéseinknek: a jelen pillanattal és jelenlegi helyzetünkkel elégedettek vagyunk-e annyira, hogy nemcsak elviseljük, de szeretjük is? És nemcsak elviselnénk, hanem akarnánk is ennek megismétlődését?

„Senki sem felelős azért, hogy egyáltalán itt van, létezik, hogy ilyen vagy olyan jellegű állagú, hogy ilyen körülmények között kell lennie, ilyen környezetben. Lényének, meglétének fatalitását nem lehet kioldani fatalitásából mindannak, ami volt már, s ami lesz még”¹²⁴ – mondja Nietzsche. A *Zarathustrában* így fogalmaz: „Ámde egykor visszatér az okozat boga, melybe be vagyok csomózva én magam is – az majd engem is újra megteremt! Az örök visszatérés okai közé tartozom én magam is”.¹²⁵ Vagyis minden, ami most van és létezik, következménye annak, sőt szükségszerűen következik mindabból, ami a jelenlegi állapotot megelőzte. És az ezt megelőző állapotok is egy még korábbi állapotnak a következményei. És így a végtelenségig.

Ezzel azonban megint kibúvót találhatunk a felelősség alól. Hiszen, aki nem képes embert felülmúló emberré válni, az ezek szerint nem is tehet róla. Aki pedig azzá válik, nem is tudna mássá válni, a megelőző okok miatt szükségszerűen ez a sors rendeltetett számára. Valójában igazi erőfeszítést sem kell tennie érte. Éppen így a keresztények sem tehetek arról, hogy keresztények voltak, a csöcselék sem tehetett a rabszolgaerényeiről. Én magam sem arról nem

121 VI, 194.

122 TATÁR 2000, 31.

123 TATÁR 2000, 31.

124 GERHARDT 1998, 127.

125 ÍSZ, 266.

tehetek, hogy milyenek születtem, sem arról, hogy milyen döntéseket hozok életemben, ezeket rajtam kívülálló és az én életemet megelőző okok befolyásolják. Vagyis az embert felülmúló emberré válás nem az én döntésem, hanem annak a függvénye, hogy fennállnak-e a megfelelő körülmények.

Nietzsche azt mondta, ha mindentudóak volnánk, akkor kiszámítható lenne a világ jelen állapotából a jövőbeli állapota is. Vagyis úgy tűnik, ő nem ad teret a szabad akarat gondolatának, hiszen a döntéseink is kiszámíthatóak és racionális okokkal magyarázhatók. Márpedig ha szükségszerűség van, akkor nem kötelességünk a felelősség felvállalása. Egyedül abban az esetben lennénk felelősek, ha most először történne meg minden. Ha csak a jövőt határoznánk meg, de a múlt nem határozná meg minket. Nietzsche azonban azt mondja, ez a körforgás nem keletkezett. Nem hasonlít a világunkban megfigyelhető egyéb körforgásokra, amelyek viszont létrejövő és elmúló körforgások. Az örök visszatérésnek nincs kezdete, mindig is volt és sosem múlik el.¹²⁶ Így nincs olyan cselekvés, amely először történik meg.¹²⁷

Ha a létezésünket megelőző okokról nem tehetünk, lehetünk-e mi magunk a jövő eseményének okozói? Nietzsche egy tervezetében a következőt írja az örök visszatérés gondolatához: „Tudásunk, tévelygésünk, szokásaink, életmódjaink végtelen fontossága minden eljövendő számára.”¹²⁸ Ezzel mintha arra szólítana fel Nietzsche, hogy vállaljunk felelősséget az utókorért. De miért is kellene ezt megtennünk? Nekik is megvolt már és meglesz még az életük számtalanszor. Ezen mi már mit sem változtathatunk. Persze most is próbálunk majd az adott szituációnak leginkább megfelelő döntéseket hozni, de végül is úgy fogunk dönteni, ahogy azt mindig is tettük. És ha jobban meggondoljuk, az eljövendőeknek ugyanúgy felelősséget kellene vállalniuk értünk. Mivel az eljövendő egyszer múlttá fog válni, amikor új körforgás kezdődik. Mi tehát az utókorak éppen úgy a múltja, mint a jövője is vagyunk egyben. Az utókor felelőssége befejezni az általunk megkezdett utat.

Mikor Nietzsche az *Ecce homo*ban visszaemlékezik életére és annak megpróbáltatásaira, azt mondja: „a szükségszerű nem bánt; az *amor fati* legbensőbb természetem”¹²⁹. Tehát nem bánja, hogy sokáig semmibe vették a kortársai, hogy nem kapta meg a neki járó figyelmet, hogy még egy közeli ismerőse is kineveti őt. Nem bánja, mert „az emberiség sorsa nehezedik” vállára.¹³⁰ És ahhoz, hogy feladata birtokában lehessen, igenis kellett mindaz a szenvedés, amelyen végigment élete során.

Látjuk? Nietzsche ismét értelmet adott saját szenvedésének! Nietzsche itt már nemcsak önmagáért, saját sorsáért érez felelősséget, hanem az egész emberiségért kell szenvednie egy nála nagyobb hatalom miatt. Mintha Nietzsche elirigyelte volna Krisztus szerepét. De miért gondolja, hogy neki felelősséget kell vállalnia másokért? Miért nem oldja meg mindenki

126 TATÁR 2000, 151.

127 Vagy tekinthetjük úgy is, hogy minden cselekvés örökkön örökké először történik?

128 TATÁR 2000, 29.

129 EH 122. o.

130 EH, 122.

maga a saját problémáját? Nietzsche erről így nyilatkozik: „erre a föladatra egyes-egyedül én vagyok képes...”.¹³¹ A többi ember még túl kicsi, túl gyöngye, az ő feladata pedig túl nagy ahhoz, hogy megoszthatná azt másokkal. Mégis minden ember életét meg fogja változtatni az ő felismerése. A többi ember helyett akarja vinni a keresztet.

A véletlen és az akarat hatalma

„Miként is viselhetném el ember voltomat (...), ha nem volna a véletlennek megváltója ő!”¹³² Zarathustra szemében a jelenkor embere nem lehet még cél, legfeljebb csak híd, amely elvezet a célhoz. Ennek egyik oka a kor emberének esetlegessége, vagyis, hogy az emberek nagy része általában csak elszenvedti élete eseményeit, de nem alakítja azt. Mivel nem veszik kezükbe sorsuk irányítását, életük olyannak tűnik számukra, mint amit a véletlenek irányítanak. Érdekes módon ezek a véletlenek gyakran épp a legjobb pillanatban bukkannak fel és a lehető legjobb irányba kormányozzák életüket, de eszükbe sem jut, hogy elgondolkozzanak a változás valódi eredetén. Nem képesek önmagukat elgondolni okként. Az ilyen esetleges személy úgy értelmezi az örök visszatérés tanát, mint ami azt mondja ki, hogy szabad akarat nem lehetséges egy olyan világban, ahol minden ugyanúgy ismétlődik meg. Persze, hogy így értelmezi, hiszen ez a legkényelmesebb számára! Úgyis minden úgy történik, ahogy történnie kell, „minden mindegy”! Hiszen ha kimondjuk, hogy nincsen szabad akarat, akkor fel is sóhajthatunk és hátradőlhetünk. Majdcsak megoldja az élet a problémánkat, nem is kell hát törekednünk a fejlődésre! És amíg így gondolkodunk, valóban ez lesz a helyzet.¹³³

Az ember legnagyobb problémájának azt látja, hogy nem tud az időben visszafelé cselekedni, így a múltjára úgy tekint, mint ami szükségszerű, és amin nem lehet változtatni. De miért is kellene bármit is megváltoztatni, ami már megtörtént? Ennek vágya mindig csak abban a személyben és abban az esetben bukkan fel, ha az egyén az aktuális állapotokkal nincsen megelégedve. Tatár György szerint a múlt megváltoztatásának szándéka azért abszurd, mert ez a személy úgy akar megváltozott világban élni, hogy ő maga eközben ugyanaz marad.¹³⁴ Nem látja be, hogy ha bármi máshogy történt volna a múltban, akkor ő maga sem ezt az életet élné, amelyet most él. Mivel minden jelenség okok hálójából bomlik ki, ha bárhol átszakítanánk ezt a hálót, az egész létszerkezet megváltozna. A megoldás tehát nem lehet egy visszaható akarat. Azt pedig már láttuk, hogy életünket törekvéseink teszik szeretetre méltóvá, nem pedig annak tökéletessége. Vagyis, aki a jelenével elégedetlen, az nem tett meg mindent annak alakításáért.

131 EH, 35.

132 ÍSZ, 171.

133 Az is kérdéses, hogy vajon az örök visszatérés Nietzschénél valami olyan törvényszerűség-e, amelybe saját döntésünk által lépünk be, vagy tőlünk függetlenül is fennáll, tehát magának a világnak a működése. Szerintem Nietzsche filozófiájában az örök visszatérés létezése az egyén hozzáállásától függetlenül fennáll. Amiben viszont mi fogunk dönteni, az az, hogy elszenvedjük-e ezt, vagy akarjuk is. Tehát nem a világ, hanem az ember állapota lesz a mérvadó.

134 TATÁR 2000, 114.

Zarathustra „megesett”-nek hívja, mikor a személy úgy tekint élete egyes pillanataira, mintha annak létrejövésében neki semmi szerepe nem lett volna. Ha az ember törekedett, felelősséget vállalt, döntéseket hozott, fejlesztette önmagát, akkor nem tud úgy tekinteni egy eseményre, mint ami csak „megesett”, ami csak a véletlenek összjátéka miatt alakult ki. Akkor tudnia kell, hogy minden, ami eddig a percig történt az életében, a világ jelenlegi állapota az ő elhatározásai és tettei következménye. Semmi sem történt tőle függetlenül. Amíg ezt nem látja be, addig ezek az események valóban véletlenként fognak megjelenni. A világ így válik talánnyá, valami tőlünk teljesen függetlenné, rajtunk kívülállóvá, vagyis valamivé, ami számunkra teljesen idegen. Ekkor az örök visszatérés tana a véletlenek örök megismétlődése lesz. Valójában viszont minden a korábbi tetteink szükségszerű következménye, ezért nincsenek véletlenek. Nincsenek véletlen találkozások. Minden akkor és ott történik meg, amikor éppen annak jött el az ideje. Amikor „Itt az idő!”.¹³⁵

„Minden »megesett« töredék, talány, szörnyű véletlen – mígnem így szól róla a teremtő akarat: »De hiszen én akartam így!«”¹³⁶ Rengeteg olyan esemény van életünkben, amit nem tudunk visszavezetni adott okra, hanem csak rácsodálkozunk: nahát, milyen furcsa, hogy történhetett ez meg? Ilyen például Isten halála. De ha nem is tudjuk megfejteti okát, akkor is így kell felkiáltanunk: „nem fontos miért van ez így, ahogy van. Mivel ez így van, mostantól ilyennek is fogom akarni!” Tehát abban a pillanatban, hogy igent mondunk rá, jelentőségét veszíti, hogy szükségszerűség van-e vagy szabad akarat. Azzal, hogy kimondom, „én akarom így”, magamra vállalom a felelősséget a világom állapotáért és megteremttem saját szabadságomat. Igaz, talán mást nem is tehetnék. De ha ezt nem teszem meg, úgy szenvedni fogok a múltam, a „megesett” miatt (Isten halála), és elszenvadni fogom az életet (mert nem tudok embert felülmúlóvá válni). Nietzsche legtalálóbban ezt a *Virradat* 124. szakaszában fogalmazza meg:

„Mit jelent akarni? – Nevetünk azon az emberen, aki szobájából abban a pillanatban lép ki, amikor fölkel a nap és így szól: »*azt akarom*, hogy a nap felkeljen«; meg azon is, aki nem tud megállítani egy kereket és azt mondja: »*azt akarom*, hogy a kerék guruljon«; azon nemkülönben, aki a harcban alulmarad és így szól: »itt fekszem, de itt is *akarok* feküdni«; de a nevetésünk ellenére, vajon máshogy járunk-e el, mint bármelyik az említett három közül, amikor azt mondjuk: »*akarom*«?”¹³⁷

Vagyis egyrészt csak illúzió, amikor azt hisszük, hogy akaratunk bármit is változtathat a világ folyamatain, vagy alakíthatja annak történéseit. Ugyanakkor nem bizonyítja semmi, hogy ha az előbb említett esetben ez az ember nem lépne ki szobájából a megfelelő pillanatban és nem mondaná azt: „akarom”, akkor is felkelne a nap. Illetve annak az embernek, aki akarja azt, ami magától is éppen megtörténik, ez a történés nem véletlenszerű, rajta kí-

¹³⁵ Az „Itt az idő!” gondolata az *Így szólott Zarathustrában* többször is felbukkan, amikor Zarathustra még nincsen tisztában feladatával, illetve amikor már szembesült azzal. Ez az idő valójában nem tőle függetlenül jelenik meg, hanem akkor, amikor Zarathustra megérett a feladatra. Csak akkor tudja hirdetni a tanítását, amikor az ő saját ideje, a világ ideje és a többi ember ideje ugyanabban a periódusban mozog. Ekkor van a három világ együttlátása.

¹³⁶ ÍSZ, 173.

¹³⁷ VI, 117.

vülálló esemény lesz, hanem az ő életének részévé válik. A világ állapotai és az élete eseményei között összefüggés fog fennállni. Mint ahogy a művész is egész másként szemléli alkotását, mint a többi ember. Soha senki nem fogja azt úgy szeretni, mint ő maga. Csak az alkotóban lehet meg az alkotó akarat, ami teremtéssé válik.

Nietzsche szerint a véletlen egyszerűen az az eset, amikor nem tudjuk megmagyarázni egy esemény okát, nem tudjuk, miért történik meg.¹³⁸ Ugyanakkor felveti annak lehetőségét, hogy talán tényleg nincsenek kauzális viszonyok a világban, csak egyszerűen vannak olyan véletlenek, melyek gyakrabban ismétlődnek a többinél, ezért ezeket logikusnak vagy szükségszerűnek tekintjük. De felhívja a figyelmünket arra, hogy a szükségszerűségnek illetve a véletlennek ezt a kockavető poharát mi magunk, egyes egyének rázzuk. Vagyis hogy valamely esemény mint szükségszerű vagy mint véletlen történik meg, az csakis rajtunk múlik. Szó szerint kezünkben van a döntés.

Az előzőek alapján nemcsak a világ eseményei, hanem maga az individuuum is lehet véletlenszerű. Ha nem törekszünk önmagunk megismerésére, nem utazzuk körül a világot (önmagunkat),¹³⁹ ha nem vállaljuk fel a megessett eseményekért a felelősséget, akkor valóban véletlenként hullunk bele a világba. Adott esetben először is addig, amíg nem vállaljuk fel Isten halálának tettét. Hiszen láttuk, az esemény tőlem függetlenül is megtörténik, de az már az akaratom döntése, hogy életem részévé teszem, vagy csak elélek az esemény mellett. Véletlenszerű leszek másodsorban addig, amíg azt mondom: lehetséges az embert felülmúló ember, de talán nem jön el soha, „minden mindegy”. Ehelyett azt kell mondanom: képes vagyok embert felülmúló embert teremteni, és mivel a képességem megvan, megvan immár az akaratom is! És ha nem sikerült, ezt a nagy nem-sikerülést fogom „így akartam”-má tenni!

„Nem bír visszafelé akarni az akarat; hogy nem bírja megtörni az időt és az idő vágyait – az akarat legmagányosabb bánata ez”.¹⁴⁰ A múltat el kell fogadnunk ahhoz, hogy a jelennel elégedettek lehessünk, de a jelennel meg kell békélnünk, hogy igent mondhassunk a múltra. Lehetnek múltunkban olyan tettek vagy pillanatok, amelyeket bánunk és legszívesebben meg nem történtté tennénk. A lényeg, hogy mégse rágódjunk mindezen. Mondhatjuk ugyan, hogy bár ne így, vagy ne úgy történt volna ez vagy az az esemény, de attól még nem változik meg semmi. Ezért ahelyett, hogy olyan dologra irányulna akaratum, amire nincsen képességünk, vagyis a múlt megváltoztatására, inkább olyan dologra irányítsuk, ami viszont a hatalmunkban áll. Vagyis a hozzáállásunk megváltoztatására a jelenben.

Mert tulajdonképpen tud visszafelé is akarni az akarat, csak hogy az akaratnak ez a formája meddő, ez az akarat sosem válhat tetté. Míg a jelenbe vagy a jövőbe vetett akarat teremtővé válhat. Ha lenne valóban visszafelé ható akarat és cselekvés, eltörölhetnénk minden régi tévedésünket, hibánkat. De így nem tanulnánk a múltból, nem lenne lehetőségünk a fejlődésre. Születésunktől fogva ugyanazon a tökéletes szinten léteznénk. A fejlődés

138 VI, 121.

139 VI, 249.

140 ÍSZ, 171.

képességének a hiánya azonban az utolsó embert jellemzi. Ha nem lennének hibás cselekvések, nem jelentenéek semmit a nagy erőfeszítések és a nagy tettek. Sőt! Ha lenne a múltra ható akarat, nem az lenne az ember feletti teljesítmény, hogy ha megváltoztatnánk a múltat. Sokkal inkább az, ha azt mondanánk, hogy ugyan megváltoztathatnánk, ami történt, de mégsem akarunk élni ezzel a képességünkkel. Szeretjük az életünket és úgy szeretjük, ahogy van, annak minden hibájával együtt.

Az ilyen emberben, aki nem tudja elfogadni múltját olyannak, amilyenné ő maga tette, az emlékezete és a büszkesége vív harcot egymással. Az emlékezete ugyanis azt mondja „Ezt tettem”, a büszkesége, amely viszont nem elégedett a múlttal, így szól: „Ezt nem tehettem”, „Végül – az emlékezet enged.”¹⁴¹ Nem az egyén uralkodik a múltján, hanem az uralkodik rajta. A büszkeségünk a múltbeli tettekkel együtt a személyt is megtagadja, aki a tetteket végrehajtotta. Ezzel pedig régi énjét, vagyis saját maga múltbeli létezését tagadja. A jelen büszkesége nem tudja elfogadni, hogy korábban kevésbé volt tökéletes, szégyenkezve tekint vissza önmagára. A múltra azonban úgy kell tekintenünk, mint egy korábbi állapotunkra, amelynek folyománya a jelenlegi állapotunk. Ez az oka, hogy ma éppen ott vagyunk, ahol lennünk kell. Ha szégyelljük egy tettünket, vagy előző állapotunkat, minél előbb el akarjuk felejteni, minden emléket meg akarunk semmisíteni, amely felidézhetné azt. Szégyenkezünk magunk előtt, és azt szeretnénk, ha mások nem tudnának róla. De mivel a múltunkat szégyelljük, ezért önmagunkat szégyelljük, mivel a múltunk is hozzánk tartozik. Ha a múltra úgy tekintünk, mint ami tőlünk teljesen független, ha a múltbeli cselekvéseink leválaszthatóak rólunk mint egyénekről, az azt jelenti, nem fogadjuk el magunkat mint időben kibomló individuumokat. Márpedig az individuum túl azon, hogy csak egy pillanatnyi tökéletes egységi állapotot jelent, nem más, mint a múlt, a jelen és a jövő összekapcsolódása egy személyen belül. Ha azt akarnám, hogy engem csak a jelen állapotom szerint ítéljenek meg, az olyan lenne, mintha egy versnek mindig csak az éppen aktuálisan felolvasott sora létezne. Megszűrne versnek lenni, elveszítené az értelmét. Nem tudnánk, miről is szól a vers. Tehát a múltat megváltoztatni nem tudjuk, ezért a jelenbeli hozzáállásunkat kell átalakítani. Ez hozzátartozik az örök visszatérés tanához. A múltunk így is, úgy is örökké visszatér, de amíg megtagadjuk, addig véletlenszerű lesz, akárcsak a személyiségünk.

A jelen nemcsak az nem tudja elfogadni, aki megtagadja a múltját, hanem az sem, aki nem tud célt állítani maga elé, akinek nincsen jövőképe. Akinek a jövő nem ígér mást, mint a jelene, nem kíván új dolgokat, nem vágyakozik önmaga túllépésére. Az utolsó ember az, aki megtagadja saját múltját, amely a jelenét eredményezte. Megtagadja múltját mint őseinek az életét, mint azokat az erőfeszítéseket, amelyek lehetővé tették az ő jelenlegi állapotát. Nem vállalja a múltját, így nem vállal felelősséget a jövő alakításáért sem. Ő az az ember, akinek az életében minden véletlenszerűen történik meg. Ezért lehetséges, hogy a piaci sokaság számára Isten halála nem tett, nem cselekvés, nem akarat, hanem véletlen, valami, ami „megesett”. Ezért az eddigi emberek között, ha volt is egy-egy jól sikerült példány, az sem akarat, hanem a véletlen eredménye volt csupán.

141 TJR, 53.

Ezzel szemben az embert felülmúló ember az, „aki igazolja a jövendőket, és megváltja az elmúltakat: mert a mostaniak miatt akar tönkre menni”.¹⁴² Tehát éppen az utolsó ember ellentettje. Igent mond a múltjára és ezzel felvállalja, hogy továbbviszi a már megkezdett feladatot. Így nem lesz hiábavaló a korábban éltek törekvése. Ő így mond köszönetet őseinek. Hiszen nekik is volt jövőre irányuló akaratuk, és az akaratukat most továbbviszi a jelenből a jövő felé. Ha nem tenné meg ezt senki, akkor hiábavaló lett volna minden korábbi erőfeszítés.

Képzeli el, hogy tényleg megöltük Istent! De esetleg az utókor nem vállalja fel ezt a tettünket mint őseinek a tettét. Az azt jelentené, hogy eldobtuk magunktól a mennyország kapujának kulcsát, egy olyan jövő lehetőségéért, ami végül nem fog valóra válni, mivel a jövő emberei nem látják, hogy a mi tettünk értük is történt. Tehát úgy váltjuk meg az elmúltakat, ha folytatjuk a megkezdett utat. És éppen így, aki majd visszapillant a jövőből a jelenünkre, az saját akaratát látja majd igazolódni általunk. A jövő embere mint a maga múltját fogja megváltani a mi jelenünket. A múlt, a jelen és a jövő többé nem a véletlen műve lesz, hanem a múlt (őseink), a jelen (mi magunk) és a jövő emberének akarata.

Dél és pillanat

Zarathustra útja során minden fontosabb felismerés délidőn történik. Így a dél nemcsak egy napszak, hanem a világnak és a világot megélt személynek az éppen aktuális állapotát tükrözi. A dél nem más, mint a beteljesedés pillanata.

A dél szimbolizálja a világ és a személy azon állapotát, amikor legközelebb kerül a tökéletességhez. Ez az a pont, amikor nemcsak megszületik a felismerés, hogy Isten halott, hanem amikor az egyén a felelősségét is belátja ebben a helyzetben. És most már viselni is *akarja* ennek a tetteknek a következményeit. Ekkor mondja ki először, hogy „Minden isten halott: azt akarjuk immár, hogy az embert felülmúló ember éljen”.¹⁴³ Ez az ember utolsó akarata a délidőn, vagyis ez egyben a váltás szimbóluma is. Isten szerepének átvétele, az önmagunkért való felelősség felvállalása. Ez a momentum tesz különbségjelet Isten halála mint „megesett” esemény és Isten halála mint az egyén által elkövetett gyilkosság között.

Zarathustra világa délidőn válik teljessé. „Csitt! Csitt! Nem éppen most lett-e teljes a világ?”¹⁴⁴ Ennek kimondásakor ráborul Zarathustrára a hetednap est. A hetedik nap, mint a Teremtés utolsó napja, illetve ennek a napnak is a vége jött el. Az Isten által alkotott világra ráborul a sötétség. A Teremtés véget ér és elkezdődik a teremtett világ élete. Zarathustra teremtésének is ez a kezdete, de mivel a körforgás tanítója, a vége is. A keresztény Isten teremtése így fog egybeesni Zarathustra világának létrejöttével. Ugyanakkor érthetjük úgy is, hogy most ért véget az Isten által létrehozott világ, s csak ezután kezdődhet el az embert felülmúló emberek világa. A múlt lezárult, többé nincs visszatérés. A délidő a körforgás

142 ÍSZ, 21.

143 ÍSZ, 99.

144 ÍSZ, 328.

kezdete és a körforgás vége, befejezése (Hiszen a kör mentén minden pillanat összeköti a múltat és a jövőt, így válik minden pont kezdetté és befejezéssé, születéssé és elmúlássá. Bármikor eljöhét a dél?). Ezután újabb teremtés kezdődik, vagyis ismétlődik a létezés nagy éve. Újabb kibomlás következik, majd a teljes kibomlás után az erők újabb visszavonása.

A dél pillanata az, amikor árnyékunk saját magunk alatt helyezkedik el, vagyis amikor nem különül el tőlünk, nem lép ki belőlünk. Ez szimbolizálja azt a pillanatot, amikor leginkább önmagunknál tartózkodunk. Az individuum és a világ egygyé válik. A személy nem lép ki önmagából sem a múltba (az emlékezés által), sem a jövőbe (a remény által), hanem a jelen pillanatban helyezkedik el. Amikor az ember magányába vonultan, végre megszabadul a többi ember által ráaggatott tulajdonságoktól és a többi ember miatt viselt maszkjától, s valódi arcát fordítja a világ felé. Először birtokolja igazán a becsületesség erényét. Ez az időnek az a törtrésze, amikor az ember találkozik valódi énjével, mikor nem gondolkodik, hanem megéli önmagát. Hiszen amikor tudatosan gondolkodik, magára vonatkoztatva, önmagáról gondolkodik. Ezzel a mozdulattal szakítja ki magát a jelen pillanattól. A jelen pillanat megélése helyett külső nézőpontból szemléli, mintegy megduplázza magát, *dividuum*ként önmagára reflektál. Önmagát és a világot viszonyba állítja, elhatárolódik. Emiatt a pillanat elveszíti jelentőségét, csak később visszatekintve, múltként fog felbukkanni emlékezetében.¹⁴⁵ Amennyiben viszont meg tudja élni a pillanatot, akkor nem állhat fent az előző részben tárgyalt eset. Vagyis nem fog úgy tekinteni a múltjára, mint amelyben bármit is bánnia kellene vagy meg kellene változtatnia. A múltban cselekvő személyt nem fogja magától különbözőnek tekinteni. Ha az adott pillanatban mint a világával teljes személy éli meg a helyzetet, úgy mindig az adott szituációban lehetséges legjobb döntést fogja meghozni. Utólag megvizsgálva az akkori helyzetét sem fog jobb lehetőséget találni. A világgal egységben csak az adott módon tudott létezni, így megtalálta a cselekvés egyedi, helyes módját.

A dél önmagában szimbolizálja az elmúltakat és az eljövendőket. Előtte rövidül, utána hosszabbodik az árnyék, egészen addig, míg a nap alkonyba nem hajlik. Éppen így nyúlik ki a jelenből a múlt hátrafelé és a jövő előre. A pillanat olyan, mint egy kiterjedés nélküli, sem térben, sem időben nem létező pont, mégis ez köti egybe a múltat és jövőt. Ezen a ponton elhelyezkedve van lehetőség a körbetekintésre, az egész létezés teljességének a megtapasztalására. „...midőn az ember pályáját félig befutván megáll középütt, az állat és az embert fölülmúló ember között”.¹⁴⁶ Látja, ami már elmúlt és látja az eljövendőket. Ez adja a reményt az embernek akkor is, ha ráborul az est, mivel látta az új hajnal ígérését. Csakis erről a pontról van lehetőségünk felvenni egy olyan perspektívát, amikor már nem látjuk külön a múltat, a jelent és a jövőt, nem ezek szétszakítottóságában létezőnk, hanem már csak a kört magát látjuk, magát az egészet, azt, ami úgy, ahogy van, ismétlődni fog. Ez annak a felismerése, hogy minden örökké visszatér. Ha Nietzschének valóban kinyilatkoztatásban volt része, ezt kellett megtapasztalnia.

¹⁴⁵ Nietzsche ezt nevezi az *Emberi – túlságosan is emberi* című művében lépcsőházi boldogságnak. Vagyis amikor csak a pillanat elmúltával jövőnk rá, hogy boldogok voltunk. Ez a „most már késő” gondolata. Lásd ETE, 285.

¹⁴⁶ ÍSZ, 98.

Nietzsche az *Ecce homo*ban úgy fogalmazza meg, hogy a Nagy Dél nem más, mint az emberiség legnagyobb öneszmélése, amikor a „miért? mi végett? kérdését elsőként teszi föl *egészként*...”¹⁴⁷. Vagyis ez lesz az a pillanat, amikor az ember nem az elmúltra kérdez rá, vagyis: miért így történt? És nem a jövőre kérdez rá: mi lesz majd ha...? Hanem a dél pillanatában az egészet, a mindent, az egységet belátva, felteheti a kérdést: mi végre a körforgás és minden örök visszatérése? Nem egyes tettekre vagy eseményekre kérdez, hanem ezeknek helyére a körforgáson belül. És a válasz éppen ebben az egészben rejlik. Nincsen cél és nincsen ok. Az egész önmagáért létezik, ok és okozat egyszerre.

Szembesülnünk kell azzal a ténnyel, hogy a körforgásnak nincsen valódi célja, nincsen a szokásos értelemben vett haladás valami felé. A körforgáson túl sincsen semmiféle cél. Nincs más lehetőség, minthogy a körforgáson belül kell azt létrehoznunk és beteljesítenünk. Ezért fontos az embert felülmúló emberré válás. Ha már az egész úgyszólván értelem nélküli, legalább magunk számára állítsunk valamit, ami miatt nem érezzük feleslegesnek életünk megismétlődését. Legalább nekem legyen ezen belül valami feladatom! Egy végső kitzűzött pont, amit ha elérek, értelmet adtam létezésemnek, hiszen nincsen onnan út, mely tovább vezetne. Láttuk, hogy az embert felülmúló ember után nincs tovább fejlődés, legfeljebb hanyatlás. Tehát létrehozásának a célja a végső pont felvétele. Ez a legtöbb, amit elérhetünk, ami megvalósítható a körforgáson belül, ez lesz a feladatunk.

Zarathustra egyetlen vágya, hogy „készen álljak majd és érett legyek a hatalmas délidőn”.¹⁴⁸ Vagyis mielőtt véget érne az élete, vagy vége szakadna az éppen telő világciklusnak, megalkossa magát, hogy ne egy félbeszakadt élet ismétlődjön mindörökké. Az ő beteljesedése az, ha az örök visszatérés tanítójává válik. Ezért akart Nietzsche is élni még néhány évet, ezért akarta egy műben megalkotni a tökéletességet, továbbadni tudását, felismeréseit az utókornak. Az ő felelőssége lett, hogy megváltsa az emberek életét azzal, hogy felnyitja szemüket az igazság előtt, mielőtt túl késő lenne. De sokan lesznek, akik nem ismerték fel a feladatukat, és sokan lesznek, akik felismerték ugyan, de nem tudták megvalósítani azt... De „mi múlik rajtam!”, a kör így is teljes lesz. Nincs jelentőségem.

„Ami teljes lett, mind, ami megérett – halni akar! (...) Ámde ami éretlen még, mind élni akar...”¹⁴⁹ Az embert felülmúlóvá válás után, a tökéletesség elérése után valóban nincsen út tovább. Ezért akar elpusztulni magától az, ami megérett és teljessé vált. Talán Isten is a teremtés által érte el a tökéletesség maximumát, ezért választotta ő is a pusztulást.

„Ámde élni akar mind, ami szenved, hogy megérjen majd...”¹⁵⁰ Ezért ragaszkodik annyira az élethez az, aki valójában nem hálálta meg ezt az ajándékba kapott lehetőséget. Nietzsche szerint az ilyen emberek akarják birtokolni az örökkévalóságot. Mi végre? Ha ennek a rövid életüknek nem tudtak értelmet adni, nem tudtak halhatatlant alkotni, hát önmaguk akarnának halhatatlanná válni? De nincs az örök élettel semmi céljuk. Ezért nem is

147 EH, 86.

148 ÍSZ, 259.

149 ÍSZ, 382.

150 ÍSZ, 383.

birtokolhatják azt. Aki viszont beteljesítette művét, mi végre ragaszkodna még az élethez? Az élet festményének utolsó ecsetvonását az elmúlás adja meg, ez teszi tökéletessé a képet. Az utolsó hang után beálló csend teszi egészszé a dalt.

Láttuk az embert felülmúló emberré válás három lehetséges megvalósulását. Aki nemz és ez által tökéletesedik, annak létezése értelme immár utódjában él tovább, ő maga már nem vágyhat többre. Aki műalkotást hoz létre, annak továbbélése biztosított a műben, ő legfeljebb egy másik műalkotásra vágyhatna, ám erre csak az olyan művész vágyik, kinek alkotása nem tökéletes. Aki önmagából hoz létre embert felülmúlót, annak az egész élete válik tökéletessé. És mivel a művész szívesen szemléli a kész műalkotást, nem bánja, ha újra vissza kell térnie és meg kell alkotnia azt. Beteljesedett az élete. Kimondhatja nagy Igenjét a létezésre. Mindhárman kimondhatják: „De hiszen én akartam így! Így fogom akarni eztán”.¹⁵¹ Megkaptuk hát a választ arra, miért is kell műalkotássá válnunk, annak ellenére is, hogy pusztulásra vagyunk ítélve.

De ne higgyük, hogy a halál teljesíti be az egész életművet! Nietzsche szerint a halál csupán fiziológia. Nem a halálnak lesz jelentősége, hanem az azt megelőző életnek. Nem az a fontos, hogy éppen a halál pillanatában fel tudunk-e sóhajtani: szerencsére jókor, éppen elkészült az életem! Ez szinte lehetetlen. Éppen ezért fontos az, amit az előbb tárgyaltunk, hogy minden pillanatban el tudjuk fogadni olyannak az életünket, amilyen éppen aktuálisan, ne akarjuk se a múltat, se a jelent másmilyennek. Ha ezt meg tudjuk valósítani, az azt jelenti, hogy az életünk minden pillanatban a lehető legtökéletesebb állapotban van, mi magunk egész személyekké, individuumokká váltunk. Bármikor jöhet a halál, nem fogunk semmit sem félbehagyni, minden teljes lesz. Ez a dél és a pillanat kiterjesztése egész életünkre. És akkor csak konstatáljuk: ennyi jutott nekem, de nem baj! Akkor így akarom! Mondhatunk rá nemet is, de attól még nem kerülhetjük meg az élet rendjét, attól függetlenül úgyis be fog következni a halálunk. A természet törvényeit nem írhatjuk át. De én döntök: akarom is, ami történik, vagy véletlenként bukkan fel az életemben.¹⁵²

Teljesség

„Hogy eggyé költsem és összerakjam, mi töredék az emberben és talány és szörnyű véletlen”.¹⁵³ A dél tehát az individuum teljessé válása és az a pillanat, amikor „új egységbe olvad minden ellentét”.¹⁵⁴ „Épp most lett teljes az én világom, dél már az éjfélnél is”.¹⁵⁵ Amikor igent mondunk a világra, teljessé válik és az ellentétek feloldódnak az egységben. Most újra gyönyör a fájdalom, áldás az átok, Nap az éjszaka, bölcs a bolond, dél az éjfélnél, kezdet a vég.

¹⁵¹ ÍSZ, 240.

¹⁵² A halál szerepét Nietzsche filozófiájában nagyszerűen járja körül Csejtei Dezső *Filozófiai etűdök a végességre* című művében.

¹⁵³ ÍSZ, 240.

¹⁵⁴ EH, 99.

¹⁵⁵ ÍSZ, 383.

Túl vagyunk immár jón és gonoszon... Ezeket a dolgokat csak az ember választotta szét, hiszen mindig mindent értékelni akar. Ő választotta szét mindazt, aminek valódi állapota az egység. Éppen így, ha akarjuk az embert felülmúló ember megszületését, akarnunk kell a csőcselék létezését is. A gyönyör és a szenvedés is egy, csak az ember az egyiket birtokolni, a másikat elkerülni akarja. Zarathustra azt mondja, ha akarjuk a gyönyört, akkor akarjuk a szenvedés visszatérését is.¹⁵⁶ Hogy igent mondhassunk a világra, igent kell mondanunk minden egyes létezőre, és ha a világnak csak egyetlen létezőjére igent mondunk, akkor akarjuk a többit is.

Éppen így, ha csak egyetlen pillanat is van az életünkben, amelynek visszatérését, átélését újra és újra akarjuk, akkor az egész körforgást is akarjuk. Hiszen csak az egész megismétlődésével, minden ok és okozat újbóli megjelenésével jelenhet meg újra az adott pillanat. Ebből viszont az következik, hogy embert felülmúló ember nem csak az lehet, aki tökéletességig fejlesztette saját magát, tökéletes életet élt vagy tökéleteset alkotott. Hanem az is azzá válhat, akinek akárcsak egyetlen olyan pillanat is volt az életében, amelyért akarja ugyanannak örök visszatérését.

Nézzük csak meg az *Így szólott Zarathustrában* a legocsmányabb embert! Felbukkanásától kezdve kétes szerepe van. Ő ölte meg Istent a részvét által. De ugyanakkor mintha ő lenne az embert felülmúló ember is. Hogyan lehetséges ez? Hiszen az embert felülmúló ember nem csak szellemileg, de testileg is a többi ember felett kell, hogy álljon. Hogy lehet mégis a legocsmányabb ember? Erre egyetlen magyarázat lehet, ezt pedig a *Virradatban* leljük meg. Nietzsche szerint a csúfságnak három megnyilvánulási formája van, amelyekre azonban ma már nincsen lehetőség, ezért fokozódik a szépség a civilizációval. Ezek a következők: a szenvedélyek vad kitörései, a testi erőfeszítés, illetve a csúf látvánnyal való félelem ébresztése.¹⁵⁷ Tehát amit mi csúfnak tartunk, csak számunkra az, és csak a megtanult értékeitelések miatt látjuk valóban annak. Illetve ez a csúfság egyszerűen az ösztönök, a természet megnyilvánulása az emberben. Ugyanígy neveztük eddig az ösztönöket gonosznak, mivel el akartuk nyomni őket. A legcsúfabb ember valójában az az ember, aki szenvedélyes, erőfeszítéseket tesz és félelmet ébreszt, aki az ösztönei szerint él. Nem ilyenek képzeljük az embert felülmúló embert is?

De ha továbbra is kétségeink lennének, olvassuk el *Az alvajáró dala* című fejezetet. Az előbb azt mondtuk, emberfelettivé válik, aki az életének legalább egyetlen pillanatára igent tud mondani, mivel azzal az örök visszatérés tanát fogadja el. Azt mondtuk, teljes az élete annak, aki bármelyik pillanatban tárt karokkal üdvözli a halált. A legocsmányabb ember így szól: „én most vagyok elégedett első ízben, hogy leéltem ezt az egész életet. (...) Megéri élni a földön: egy nap, egy ünnep Zarathustrával – és megtanultam szeretni a földet. »Ez volt az élet? – így akarok szólni a halálhoz... – Nosza hát! Még egyszer!«”¹⁵⁸ Így születik meg a legocsmányabb emberből az embert felülmúló ember. Nem Isten megölése, hanem az akarat megszületése által.

156 ÍSZ, 383.

157 VI, 315.

158 ÍSZ, 377.

Irodalom

Friedrich Nietzsche felhasznált művei

- GV (1873–76). Nietzsche, Friedrich: Gondolatok és vázlatok a *Mi, filológusok* című korszerűtlen elmélkedéshez. In: *Ifjúkori görög tárgyú írások*. (Molnár Anna ford.) Budapest: Európa Kiadó, 2000.
- ETE (1878). Nietzsche, Friedrich: Emberi – túlságosan is emberi. In: *A vándor és árnyéka*. (Török Gábor ford.) Budapest: Göncöl Kiadó, 1990.
- VI (1881). Nietzsche, Friedrich: *Virradat. Gondolatok az erkölcsi előítéletekről*. (Romhányi Török Gábor ford.) Budapest: Holnap Kiadó, 2000.
- VI (1882/1887). Nietzsche, Friedrich: *A vidám tudomány*. (Romhányi Török Gábor ford.) Szeged: Szukits Kiadó, 2003.
- ÍSZ (1883–85). Nietzsche, Friedrich: *Így szólott Zarathustra*. (Kurdi Imre ford.) Budapest: Osiris, 2001. (*Im-ígyen szólta Zarathustra*. (Wildner Ödön ford.) Budapest: Grill Károly könyvkiadó vállalata, 1908.)
- TJR (1886). Nietzsche, Friedrich: *Túl jón és rosszon*. (Tatár György ford.) Budapest: Ikon, 1995.
- AMG (1887). Nietzsche, Friedrich: *A morál genealógiájához*. (Vásárhelyi Szabó László ford.) Veszprém: Pannon Panteon, Comitatus, 1998.
- AKR (1888). Nietzsche, Friedrich: *Az Antikrisztus. Átok a kereszténységre*. (Csejtei Dezső ford.) Szeged: Ictus, 1993.
- EH (1888). Nietzsche, Friedrich: *Ecce homo. Hogyan lesz az ember azzá, ami*. 3., átd. kiad. (Horváth Géza ford.) Budapest: Göncöl Kiadó, 2003.
- NVI. Nietzsche, Friedrich: *Nietzsche válogatott írásai*, 2. kiad. (Szabó Ede ford.) Budapest: Gondolat Kiadó, 1984.
- NV. Nietzsche, Friedrich: *Versek – Gedichte*. (Dobos Tamás szerk.) Szeged: Lazi Könyvkiadó, 2005.
- NVL. Nietzsche, Friedrich: *Nietzsche válogatott levelei*. (Romhányi Török Gábor ford.) Budapest: Holnap Kiadó, 2008.

További irodalom

- BIBÓ 1992. Dr. Bibó István: *Nietzsche. Tanulmány.* Budapest: Hatágú Síp Alapítvány.
- BICZÓ 2000. Biczó Gábor: *A tragédia délelőttije – Az ifjú Nietzsche filozófiai perspektivizmusa.* Budapest: Osiris Kiadó.
- CSEJTEI 2001. Csejtei Dezső: *Filozófiai etűdök a végességre (Schopenhauer, Kierkegaard és Nietzsche a halálról).* Veszprém: Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány.
- GERHARDT 1998. Gerhardt, Volker: *Friedrich Nietzsche.* (Csatár Péter ford.) Debrecen: Latin Betűk.
- ILIÁS 2015. Iliás Katalin: *Nietzsche, Isten, Zarathustra.* Szakdolgozat. A Tan Kapuja Buddhista Főiskola, Budapest.
- SAFRANSKI 2002. Safranski, Rüdiger: *Nietzsche. Szellemi életrajz.* (Györfi Miklós ford.) Budapest: Európa Kiadó.
- SESZTOV 1992. Sesztov, Lev: *Dosztojevszkij és Nietzsche.* (M. Nagy Miklós ford.) Budapest: Európa Kiadó.
- TATÁR 2000. Tatár György: *Az öröklét gyűrrűje. Nietzsche és az örök visszatérés gondolata.* 2., jav. kiad. Budapest: Osiris Kiadó.